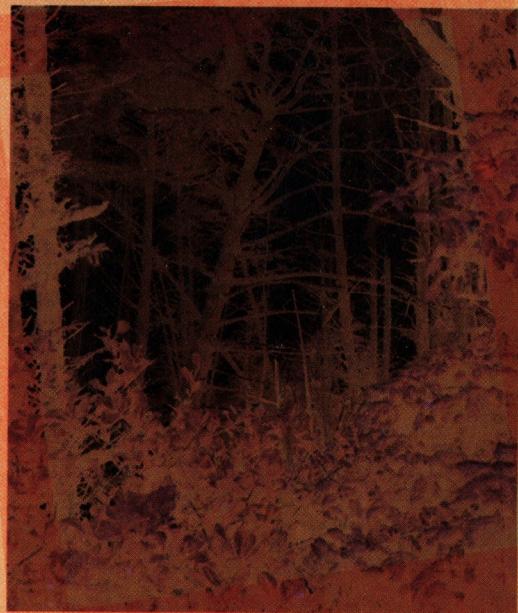

Українське
Країнські
спідні підпілля

Богдан Леськів

перша криївка

Українське
К П
Р а д
Н с і
С ь П
К л
е підпілля

Богдан Леськів

Перша криївка

(Екскурс в нашу миність)

Тернопіль

Джура

2005

ББК 84(4Укр)6

Л 51

Л 51 Богдан ЛЕСЬКІВ

Перша криївка (Екскурс в нашу юність). Серія «Українське підпілля». — Тернопіль: Джура, 2005. — 52 с.

ISBN 966-8017-96-X

На галицьких землях у повоєнні роки почали з'являтися юнацькі підпільні організації, спрямовані проти більшовицьких окупантів. В середині сорокових років з числа 14–15-літніх хлопців було створено підпільну організацію «ЮнРУ» (Юні революціонери України) в селі Осташівці Зборівського району на Тернопільщині. Наражувалось у ній 10 членів. Згодом через учнів Озернянської середньої школи відповідні осередки ЮнРУ утворилися в Озерній, Мшані, Данилівцях. Особливістю ЮнРУ було те, що незважаючи на два провали, каральним органам не вдалося розкрити всю організацію, зокрема озернянський осередок, в якому було 17 чоловік. Вчасно і добре продумана легенда, в якій основним було твердження: ЮнРУ раніше припинила своє існування. Це сприяло тому, що жоден член підпільної організації не був засуджений на тривале тюремне ув'язнення саме за участь у ЮнРУ.

ББК 84(4Укр)6

ISBN 966-8017-96-X

© Леськів Б., 2004

© Дудар Є., передмова, 2004

© Видавництво «Джура», 2005

Ми вчилися національної честі

Передмова

У школі ми не контактували. Вчилися у різних класах. Жили у різних селах. Але часто зустрічалися поглядами. Здавалося, навіть поглядами розмовляли.

Якось на волейбольному майданчику, передаючи мені м'яч, він, ніби між іншим сказав: «Треба поговорити...»

Я розумів, що розмова має відбутися без свідків. І, звісно, не на території школи.

Так вийшли один на одного.

— Є молодіжна підпільна організація «ЮнРУ» (Юний революціонер України), — сказав він. — Як ти ставився до того, щоб утворити Озернянське крило і очолити його?..»

Незабаром він, як керівник цієї організації, приймав у мене присягу.

А через якийсь час я, як керівник Озернянського крила, приймав присяги від своїх побратимів. У тому числі й від рідного брата...

Присягали ми на вірність Україні, на служіння великій справі її визволення, — померти, але ніколи не зрадити. Ні цієї справи, ні один одного...

Зараз думаю: чи добре знати тоді Богдана Леськіва, що йому повірив? Адже у ті страшні часи люди самі собі не довіряли...

Не знати. Мене вела інтуїція... І не підвела...

ЮнРУ. Маленька підпільна організація. У кількох селах. З іще більшею «підпільників». Що могла протиставити вона могутній імперській машині? Яка перемолола півсвіту. Винищила десятки мільйонів своїх і чужих людей. Ущербъ переповнила тюрми й концтабори тими, хто мав найменшу необережність словом чи ділом виявити невдоволення нею... І ось кілька десятків юнаків об'єднуються у вкрай ворожу цій імперії організацію. Готують себе до того, щоб достойно включитися в боротьбу проти неї.

Що це? Безглаздя? Дитяча романтика на краю прізви?
Кимсь провокативно розбурхана, кинута на знищення?.. А чи, може, ми були такими відчайдухами?..

Ми були такими, якими мають бути діти чесних і чистих українців. Ми були нормальними синами нормальних батьків.

Кожен усвідомлював, що його чекає. **Що уготовано батькам в разі провалу. Але сумнівів у доцільності нашої роботи не виникало.**

На життєвому шляху кожної людини є своєрідні «контрольні пункти». На яких Творець ніби перевіряє: «Ну що там уклали в твої гени пращури, предки, діди, батьки?»

I на окремому клаптикові життя, наче на екрані, постають або цілющі зерна людських чеснот, або ж — половина і гниль... Або ж іще гірше — бачили страшної зарази рабства і продажності.

Я дякую пращурам, що сформували мою душу українською. Дякую Господові, що святими і світлими промінчиками, наче золотими нитками, пришив мою маленьку юнацьку душу до великої душі моого народу.

Дякую Батькам, що не дали цій душі забруднитися і занепаститися. Дякую долі, що цю перевірку послала мені саме у юнацькі роки. I дякую Творцеві, що дав мені тоді таких побратимів, як Богдан Леськів, Зиновій Шафранський, Степан Квасницький, Зиновій Микитів, світлої пам'яті Богдан Берестецький, Мирослав Леськів, Богдан Дудар, світлої пам'яті Зиновій Вонс, світлої пам'яті Богдан Безубка, Зиновій Демидяк, Михайло Христинич, світлої пам'яті Мар'ян Дубицький, який зі зброею в руках геройчно загинув у бою з червоною чумою. Ми всі міряли життя мірками честі і совісті. I всі готові були віддати його на вівтар боротьби за волю України.

"Юний Революціонер України"...

Ми не зробили нічого революційного. Ми, маючи національну совість, яку нам передали батьки, вчилися високої Національної честі.

Євген ДУДАР

Ми йшли на зустріч

Ми йшли на зустріч з Мар'яном. Літньої теплої тихої нічі вибралися з села на берег річки Осушки. Для нас, усіх трьох, то було перше, доволі складне завдання: вийти з-під контролю матері. Один Бог відає, як вони страждали за нас і через нас. Звичного вечора, а тим більше у неділю і святкові дні ніяка сила не могла втримати нас вдома. Матері просто вичікували довгими, часом дуже довгими вечорами, коли ми повернемось додому. А вечори ті були сповнені різних звуків — коли лунала музика, пісні, а коли відлунювали далекі кулеметні черги, вибухи... Нещасна мати думала: а може, вони — там... Одного разу я повернувся далеко за північ. Мати стояла у дверях. Я підійшов до неї, вона вдарила долонею мене по обличчю. Я мовчки пішов у хлів, де біля корови була моя лежанка... Я забув про цей епізод, а після смерті матері мене завжди мучила думка: ну, чому вона лише один раз мене вдарила, чому не кожного вечора? Наші матері — то найбільша загадка нашого минулого... Коли матері остаточно заснули, ми взялися за своє діло. Наш похід поночі був незвичайним. Ми вперше йшли на зустріч з підпільниками. Не сумнівались, що там буде не лише один Мар'ян, а і його друзі по боївці. Як керівник організації, я вирішив, що зі мною підуть лише Зенко та Володимир, інші — нічого не знали. За останні роки існування нашої підпільної організації ми доволі добре освоїли правила конспірації. Зокрема — одне з перших: про конкретну справу знають лише ті, хто має безпосереднє відношення до цього. Правда, сьогоднішня намічена зустріч порушувала знані нами правила, але це ми списували на те, що Мар'ян — наш найближчий друг, знає добре нас.

А взагалі члени підпілля УПА мали добре розроблену схему спілкування з молоддю, яка горнулась до них, прагнула співпраці. Насамперед, вони ніколи не влаштовували спільніх зборів та виступів перед молоддю ватажків підпілля. Осмислюючи всю наступну нашу історію, я уявлюю собі, скільки біди, скільки клопотів на майбутнє залишили б нам такі збори. Звичайно, повстанці давно знали про нашу організацію, поступово вони зустрічалися з кожним її членом. Але це

робилося розумно, обережно. Кожного попереджували про зберігання таємниці. Зрештою, я також безконечне число разів повторював їм: не розголошуйте звойої інформації. Якщо потрібно було передати якусь відомість, застереження тощо, то це робилось натяком, обережно, і ніхто не мав права допитуватись, прискіпатись до товариша.

У нас уже був певний досвід, хоч робили ми безліч помилок, просто дурниць. Господи! Ми ж були підлітками, жили та діяли у такий складний час!

... Та намічена зустріч виходила за рамки звичного, буденного, і можна зрозуміти, чого ми були такими напруженими, схильованими. Зустрічатися вночі, в лісі з повстанцями... А якщо десь там засідка?.. Уява наша домальовувала картини... Ale ми йшли. Річка Осушка була знаменитою у минулій війні. Тут протягом багатьох місяців стояв фронт. Осташівці були радянською стороною, а село Данилівці та правий берег Осушки — німецькою. (Тут я змушеній пояснити вживання деяких понять в Галичині у часи моєї юності. У нас не казали окупант, фашист, агресор і т. п. Було два поняття, які вбирави в себе всі інші — німець та москаль.) Те місце на річці, куди ми прямували, нам було добре знане. Коли стояв фронт, через нього переходили ті з місцевої молоді, які вирішили перебратись на другу сторону фронту. Добре пам'ятаю, як вдома у нас ретельно готувалась до переходу група юнаків, а серед них мій двоюрідний брат Ярослав. Разом з батьками він проживав у Данилівцях, а під час фронтових подій опинився в Осташівцях. Тепер намірився до повернення. Переход був щасливим. Забігаючи далеко вперед, зазначу: він добрався аж до Америки, де осів остаточно.

Чим був зручний той переход? Наш берег річки був болотистим, широким. А вже на данилівськім боці (якраз навпроти нашого села були поля, а де розкинулись Данилівці — там навпроти уже розляглися осташівські нивки). Сіножаті підпирають гостинець. Лише в одному місці болотиста долинка розляглася і на данилівській стороні. Болото проти болота, які тут обладнаєш окопи? Тож у фронті була діра, про яку місцеве населення знало добре. Скористались нею і ми. Роздягнувшись, перебрели оба болотянисті береги, річку, а потім ще й болото по той бік гостинця та пішли полями. Повний ясний місяць раз по раз виринав з-за хмар і пильно приглядався, чим ми були зайняті. А нам все здавалося: то зовсім не той місяць, що кожного вечора був

нашим другом, порадником і співучасником у наших витівках. Крок за кроком він стежив за нами, повновидий, ясний і, здавалось нам, чимось серйозно стурбований. Наше хвилювання відбивалось на все, що оточувало нас. Ми зрідка перекидалися словами, все оглядалися усюдибіч, а серце в грудях так сильно і голосно колотилося, що, думалось кожному з нас, його чути здалеку.

І в денну, і в нічну пору ми займались різними справами, але ще ніколи і ніде ми не відчували такої душевної напруги та, що там гріха тайти, такого страху, як тепер. Почували себе підпільниками, що йдуть на спеціальне завдання. Тих декілька кілометрів ми пройшли швидше, ніж передбачалось. На данилівських полях невелику площу займав лісок. Власне, він був лісом до того, як тут зупинився фронт. Тоді все дерево вирубали для укріплень. Після війни тут росли лише кущі. Ми присіли на тій окраїні, про яку була домовленість, як слід відпочили, а потім стали робити розвідку в одну сторону, в іншу. Спливла година, друга, стало ясним: зустріч не відбудеться. Ми найбільше хвилювались за Мар'яна та його друзів, чи не сталося чого, бува.

А потім повернулися додому. Настрій кожного з нас був ще важчим. Замість страху далася взнаки втома і якась хлоп'яча безпорадність. Коли вже розходились по домівках, Зенко сказав рішуче: «Ми ще слабаки до того...» Володимир вслід йому повторив: «Ще слабаки...» А я просто сказав «Так». То був наче остаточний підсумок тих завзятих суперечок, що тривали на зборах організації напередодні переходу Мар'яна у підпілля.

Ми йшли назустріч своєї долі, а життя готовало нам нові випробування, невдачі та поразки, серед яких було так мало ясних, світлих хвилин.

Загадки нашої «Десятки»

Для односельчан наша десятка ніколи не була загадковою. Хлопчіська ще буквально з дитячих літ ходять гуртом, проживають на одній вулиці в центрі села, така собі компанія «нерозливвода». Погано, що й ми самі звикли до того, наче то нормальню, коли з хати гуртом виходять підлітки, майже парубки... Один за одним — другий, третій... десятий. Сусіди це спостерігали чи не щодня, звикли до подібного... А

ось одної неділі дорогою села проходив енкаведист, закинувши автомат через плече. Він аж зупинився, коли "десятка" з шумом, гомоном висипала на двір. Він зупинився, тереблячи пальцями ремінь автомата. Ми також завмерли у мовчанці. Йому напевно кортіло перевірити, а що це за зборища такі були, але вагався та врешті не наважився, пішов геть. Ми полегшено вдихнули повітря: пронесло. У нас цойно закінчилось заняття: ми зачитували брошурку, видану ОУН, поклали її у шухляду стола та намірилися йти грati волейбол. А що, коли б той непроханий гість навідався до хати та заглянув до столу? Ми добре знали з подій у навколошніх селах: за зберігання підпільної літератури звинувачених чекало щонайменше п'ять років тюрми. Дуже сумніваюсь, що наша завзята "десятка" сумирно спостерігала б, як зайдя шукає компромату на нас. Не знаю... Напевно для когось була б велика біда. Можливо, її він передбачував щось подібного, а тому пішов далі дорогою. Для нас то був серйозний урок, після якого ми уже строго дотримувались деяких нових правил.

Не один раз, оглядаючись назад у давнє минуле, кажу собі: нам на диво багато раз щастило: ми стояли на грані біди, на самому вістрі нещастя, один крок, один порух — і все летить шкеберберть. Безнадійно, безповоротно. Та цього не ставалося. Ми все-таки вчилися потроху конспірації, обережності. Та і дисципліна у нас була належною. Заняття проводились щонеділі. Якщо випасання домашньої худоби щоденно та в неділю вранці було нашим головним завданням, то з обіду в неділю матері нам робили «виходний». Так у селі було заведено здавна. В обідню пору хлопці звичино збиралися у моїй хаті. Далі все проходило так: перша частина заняття відводилася вивченю історії України. Я розповідав черговий розділ з праці І. Кріп'якевича. Потім йшло зачитування та обговорення брошур, листівок, різних матеріалів, що видавались підпільно УПА. Завершувались заняття обговоренням усього того, що хвилювало хлопців, що потребувало пояснення.

Власне кажучи, наша організація була таким собі звичайним просвітнім гуртком, в якому і самі заняття проводили її члени. То лише згодом, десь у другій половині сорокових років, ми стали набирати політичної амбіції, і з'явилась назва, в якій було більше дитячої наївності та фантазії, ніж конкретного зв'язку з тим, чим саме у той час ми займалися. ЮнРУ — Юні революціонери України, не більше, і не менше. Можливо, у наступні роки ми все менше згадували своє горде

(не в міру) наймення тому, що ми його трохи соромились. Більшовики своїми революціями та навколореволюційною діяльністю опоганили слово, що було в такому пошанівку у поетів минулих віків. Українське підпілля найчастіше обходилося без нього. А ми? То була хлопчача наївність, так близька до дитячої гри. Можливо, й радянські каральні органи відчули оту наївність і ставились до нас не надто суверо. Правда, наші провали припадали якраз на різні політичні відлиги, потепління, хоч горя, поразок і навіть трагедій на нас припало чимало. Коли б не конспірація, правила та обов'язки, про які один одному нагадували, їх було б значно більше. Особливо після розширення ЮнРУ на інші села. Стався провал у Мишані, але там випадково спливло лише мое прізвище, про інших членів нашої групи нічого не знали. І енкаведисти нічого не розвідали. Другий провал — в Осташівцях, але ті, хто потрапив у хитро розставленій капкан енкаведистів, нічого не знали про озернянську організацію, що налічувала 17 юнаків. Енкаведисти так і не дізналися нічого про неї до кінця існування Союзу.

Розумно організовували свої стосунки з нами члени бойки в нашій місцевості. Очевидно, то було загальнопоширене правило підпільників, що вони не влаштовували ніколи зустрічей з усією організацією одночасно. Вони часто бачились і часто розмовляли буквально з кожним із нас. Але всі дотримувались повної секретності. Якщо потрібно було терміново передати якусь інформацію, наприклад, мені, то товариш робив це без присутніх і делікатними натяками.

Сьогодні мені важко збегнути, а тим більше пояснити, чому ми до своєї таємної організації не залучали інших ровесників з нашого села. Просто не ставили перед собою такої мети. Залюбки розмовляли на політичні теми з іншими хлопцями, часто навіть із школярами на кілька років молодшими за нас. Але щоб отак збільшити склад своєї компанії — і не помишлиали. Очевидно тому, що кожний з десятки знав товариша досконало багато років. І для мене згодом було дивним, що я про таємницю нашої ЮнРУ якось розповів близьчим друзям з Озерної, Мишані, Даниловець. Вони вхопилися за ідею. За декілька місяців озернянці зуміли зібрати організацію значно більшу, ніж осташівська. І знову це не вплинуло на нас. Ми почали таку серйозну тренувальну гру, яку можна назвати «пошта». Вибирали відлюднє місце між нашими селами. В призначений час ночі (найчастіше — то була північ) підходить осташівський посланець, а з другого боку — озернянський. Звучить пароль:

- «Неситий ворог», — і відповідь на нього:
- «Скоро загине».

Обмінюються конвертами і розходяться. Були такі зустрічі і з посланцями Мшани. Кожний, хто йшов на завдання, — був застережений: якщо зустрінеш знайомого — ні в якому разі не подавай вигляду. Якось на озернянському напрямку завдання виконував Зенко Шафранський. Наступного дня я розпитував його про всі деталі. Спочатку він промовчав, а згодом признав: з Озерної був Богдан Берестецький. Ми всі троє вчилися в одному класі. Тоді вони не здогадувалися: ніякої «пошти» нема, то лише тренування. Я довго роздумував над цим тренуванням: були серйозні «проти» — розсекречувались організації сусідніх сіл, це — по-перше, а по-друге — вряди-годи енкаведисти робили засідки в селах. Потрапить хлопець на людоловів, напевне втікатиме, а навздогін — автоматні черги. Нарешті, я чесно ставив собі запитання: а ти сам підеш глухої ночі на далекі поля до одинокої фігури? І не знаходив чесної відповіді. Пізніші події показали, наскільки це була вчасна думка — відмовитись від цих тренувань.

Діти війни

Ми були дітьми війни, страшної, кровожадної, кровожерної, що пронеслась над Україною, і цим можна багато що пояснити. Багато що, але не все...

Назрівали події 1939 року. Що вони означали для шестиричного хлопчини? Я пильно прислухався до розмов старших, по-своєму сприймав кожну новину. І як результат, вирішив, що коли війна, то й мені потрібно готуватись до неї. Це я десь роздобув, як тепер розумію, звичайного кінджала з мідною ручкою, а тоді він здавався справжнім мечем. Мав він десь так до метра довжини. Правда, засмучувало мене його лезо, яке іржа геть чисто поїла. Потім я відмовився від нього. У батьковій кузні знайшов товстий (як палець) дріт, завдовжки в метр, загострив один кінець — вийшла піка. Заживав десь у стріжку і... забув зовсім. Коли, за звичкою, до батька у кузню чи в хату збирались його товариші на довгу бесіду про політику, я прилаштовувався десь збоку, аби не бути помітним, і щоб не проганяли. І слухав довгі розмови дядьків. То для мене було дуже цікавим.

Кожну країну, кожний уряд у розмові моїх односельців представляв метонімічно один москаль, один німець, поляк, француз і т. д.

«А той німець — хитрий, хай його шляк трафить...», — починав розмову мій батько або хтось інший. Іншим разом бесідник вже москалю або французу широ бажав, щоб його «шляк трафив». І я широ сприймав їхню бесіду... Коли сьогодні я намагаюся проаналізувати позиції тих простих, наївних селян, то дивуюся, як часто вони були близькими до правди.

Звичайно, були й інші ракурси сприйняття політики і безпосередніх подій. Не пригадую, чи це німці наступали, а москалі втікали, чи було навпаки. Кілька дядьків, що були в кузні, нам пояснили, що вони повинні десь заховатись, бо на війні полюють лише за чоловіками. Жінки, діти стояли на подвір'ю. Над селом літали ворожі літаки, поливали кулями вулиці села. А ми спостерігали, як наші батьки, а з ними і сільський вчитель, що проживав від нас через дорогу, кинулись шукати сховку. Вирішили, що найкраще місце — це недавно виритий рів у кінці нашого «берега» (так називали клаптик сіножаті, що розкинулась за нашим городом). Біля того рова долиною йшла дорога. Так ось якраз навпроти нашого берега зупинилася автомашина, на борту якої знаходились зенітні спарені кулемети. З літаків строчати по машині, а вона зупинилася на дорозі метрів так за 5–8 від селян, які заховались, і давай собі строчити по літаках... Коли був страх, а коли — сміх.

Село Осташівці мало міцну згуртовану громаду, жило, можна впевнено сказати, одним патріотично націленним життям. Тут не було громадян іншої національності, інших віросповідань. Одна церква (греко-католицька), один будинок культури, котрий тоді називався лише читальнею. У кінці тридцятих, та і в наступні, сорокові роки тут велась потужна виховна робота. Національна свідомість не лише в дорослого населення, у молоді, але й у школярів була високою. На диво яскраві та ясні картинки зберігає пам'ять з дитинства. То було щастя для нас у святкові, вихідні дні вечорами потрапити у переповнений зал читальні. За дві-три години до вистави, чи іншого наміченого заходу, весь зал потужно і дружно співав. Не було такої людини в залі, яка б не брала участі у виконанні патріотичної пісні. Ми, хлопчаки, просто підлітки — теж включалися у спільній спів, наче молитву. Співали Гімн України, потім — «Боже, великий єдиний», Івана Франка «Не пора». Але чомусь мені все життя ті спогади віддаунються могутнім та таким дорогим моєму серцю «Гуділи, ревіли гармати». Уже пізніше я довідався,

що наше село колись славилося на всю Галичину хоровою культурою, часто займало високі місця у конкурсних змаганнях.

Якими важкими не були роки війни, але вони не змогли перервати отого могутнього впливу старших і молоді на нас, дітей війни.

Важливою точкою гартування для нас була батькова кузня. Сюди, очевидно, за давньою традицією, заходили на хвилину всі, хто прямував вулицею. Почути новини, обмінятися думками з односельцями, послухати поради бувалих людей.

Я завчасно став здобувати трудовий гарт, був у батька за молотобійця. Може, це звучить надто самовгевисно, за найважчого молота я брався рідко та лише згодом. Але як то цікаво було спілкуватися чи хоча б слухати дорослих! Кузня — то таке місце, де завжди бризкають іскри вогню, летить з-під молотка урізновіч окалина, яка може обпекти руку, ногу. На долівці завжди лежали щойно витягнені з вогню (і відповідно опрацьовані) гайки, болти, різні дрібні деталі. Станеш ногою — припече навіть через підошву сандалика. З яким страхом мої шкільні товариші, близькі друзі, заглядали сюди! І цікаво, і пече. А я зумисне ходив босим, без одягу, в одних трусах.

У своїй сім'ї я мав привілеї наймолодшого сина. Правду кажучи, їх створював мені батько. Два старших брати чимало від цього натерпілись. Бувало, збиралася їхня компанія. Парубки мають свої секрети. Вони й мені цікаві, а мої брати ніяк не можуть спекатися найменшого. Я з криком біг у кузню, і їм добряче перепадало. Так тривало до тих пір, поки вони не знайшли способу, як мене позбавуватися. Брали у руки книжку з думами і зачитували про втечу трьох братів з Азова. Я ридав, аж захлинявся, бо розумів події думи так: ті два старших втікачі з турецької неволі, яким пощастило запопасті коней, то, зро зуміла річ, — мої старші брати. А найменший, піший-пішаниця, — то вже був я. Мені просто було страшенно шкода себе. Що дивно, у мене тоді ніколи не виникало докору в адресу старших братів, які не здогадалися взяти на коня меншого. Очевидно, десь у дитячій свідомості блукала здогадка: той «піший-пішаниця» напевно досадив, допік своїм старшим братам не менше, ніж я — своїм.

Книги я мав можливість читати багато і «запоєм». І в цьому була, безперечно, заслуга моїх старших братів. Взагалі-то народитися наймолодшим у сім'ї — доволі вигідна річ. Старші по роду завжди

повинні про тебе турбуватися, майже, як батьки, а ти про них — як доведеться.

Потягом до книг, до знань я завдячую насамперед братам. Батько тут лише схвалював, скажемо так, стратегічно, а конкретно працювали брати. Мушу зізнатися: я часто зловживав їхньою добротою, терпінням. Якщо, наприклад, увечері лампа ще світитиметься кілька годин, а я закінчив читати, брат мусив попочі йти у читальню (це — 300—400 метрів від нашої хати), відкривати її, брати щось нове.

Ми були дітьми війни в найбільш сумному, трагічному розумінні цього слова. Фронтові події залишили нам великі боєприпаси. Хіба може бути остеронь від них підліток, який аж дрижить-тремтить, так тягнеться до всього того, що стріляє, вибухає? Може він чогось іншого шукати у покинутих окопах, біля обгорілих танків, машин? Кілометрів за два від села на невеликому пагорбі розкинулось поле, яке селяни наділяли магічною силою. Самі подумайте: у різну пору війни саме сюди падали і німецькі, і радянські літаки. Щось із п'ять. Усю їхню начинку, яка відліла, при першій же нагоді розбириали дорослі, а що залишилось — то вже діставалось нам. З якимось надзвичайним азартом наші селяни розбириали залишеного літака, автомашину, навіть танка. Пригадую, десь після 1939-го року недалекого від залізничного мосту на гостинці, занурившись у рів, стояв, здається, радянський танк. Так місцеві умільці примудрились зняти з нього навіть башту і забрати її геть.

Особливо перші роки по війні — то були страшні роки для наших матерів. А нам то що? Нових розваг — море. Правда, приносили вони в село чимале горе. Здається, п'ятеро наших ровесників загинули від мін, при розбиранні снарядів. Так здавна велося, що на другий і третій день великомінних свят хлопці, незалежно від віку, мусили мати щось таке, що стріляє. Раніше для того використовували сірники. Легка імітація пострілу і тільки. Війна дала нам в руки солідний арсенал. Старші хлопці вибирали собі більш ризиковану розвагу. Знаходили глибокий, до трьох метрів окоп, в якому ставили колись міномета для стрільби. Сміливець ставав на край окопу, тримаючи міну за хвостові крильця. Хлопці знали: коли вистрілює міномет і його гостинець розривається в наміченій точці, то осколки січуть лише усюдібіч, а не вгору. Один вайлуватий парубок випустив з руки міну і не встиг зіскочити з краю окопа. Вибухова хвиля була такою потужною, що

вона до верху розпорола обидві штанини, вийшла спідниця. Ах, як вже з нього село сміялося.

Мені раз також захотілося сильного вибуху. Десь ми роздобули справжню бойову гранату, яку називали «ріпайкою». Не було в ній лише кільця, за яке потрібно потягнути, аби звільнити запал від запобіжника. Вусики запобіжника теж були обірвані. І що ми придумали? Клали гранату на дно окопу, а самі цілились каменюками в неї. Разів чотири я намагався це зробити. При цьому стежив, чи потрапив каменем у гранату, а тоді вже ховався за окоп. Не пощастило нам зірвати ту гранату. Тобто пощастило нам, що її не зірвали...

Гинули наші ровесники від надміру зацікавленості до військових таємниць. Або на все життя залишалися каліками. Добре пам'ятаю двох таких нещасливців, яким вибухи розполовинили долоню, залишивши лише три пальці. Господи! Та ми дорожили своїм здоров'ям та життям! Ale ж бо ми були дітьми війни.

Що було дорогим для мене — то невичерпний гумор наших односельчан навіть при великих бідах. Гралося троє братиків. Найменший, ледве зіп'явся на ноги, тинявся усюди, старший — щось мудре майстрував, а середуний голкою розколупував запал. На щастя, він зірвався так, що тільки злегка поранив хлопцеві долоню та пальці. Старшому бляшка різнула по чолі, а найменшому — по нозі. Середнього — аби не брався за дурні справи, меншого, аби не тинявся за братами, старшого — щоб думав, чим вони усі займаються. Так витлумачували цю подію в селі.

Можливо, не лише наше покоління підходило під те загальне поняття «діти війни». Часом дорослі ще більше виглядали ними... Перших п'ять днів після того, як німці (буди користуватися селянськими поняттями) захопили нашу місцевість, побачили фріців наші дві молоді учительки в Озерній, яка для нас була наче містом. Повернулися обидві в Осташівці і — як вони обурювалися, як вони плакали від образів!.. «Йде цілий стрій фашистів біля гурту цивільного люду і передяТЬ, як коні», — при цьому дружно речочуть. А старі люди казали, що то культурний народ. Коли ж окупанти прибули в село (їх ціла колона підводами пробиралася на Залізці), вони так собі, для розваги, зламали двері сільської крамниці та пограбували. У моїй пам'яті — чітка картина: йде сільською вулицею валка підвід з вояками-грабіжниками, десь звучить у них губна гармонійка, сміх, веселощі. А

поруч по дорозі біжить кілька селян (в тому числі і мій батько), оточені дітвою. Батько гукає найголосніше: «Злодії, грабіжники, віддайте товар громадської крамниці!» Фріци сприймають це, як розвагу, регочуть. Котрийсь з них жбурає в обличчя батькові жмут біжутерії. Ми кинулись збирати все це у густому баговинню дороги... Я тільки згодом, значно пізніше дізнатися, що наші селяни зуміли гарно віддячити військовим грабіжникам. Щоб їхати на Залізці, їм потрібно було в центрі села (на долині біля нашої хати) повернути ліворуч. В кінці села там підходив до сільської вулиці гостинець, що був проведений поза селом і вів на Залізці. А німців селяни спровадили праворуч вулицею, що далі полем прямувало на... ліс. Можна собі уявити, що відчули фріци, коли через якусь годину лобом вперлися у ліс! Німці в усіх країнах однаково сприймали ліс! Чи вони відважились прямувати ним далі, чи, скоріше всього, перед лісом повернули або направо (тоді дорогу вони собі продовжили на кілометрів 15!), або наліво (там їм до гостинця добиратися було якихось дві-три години). Запам'ятали напевно вони наше село.

А мені хочеться згадати ще один, правда, дрібний момент з того окупаційного періоду. Наша сусідка Марія К. стоїть у воротях і байдуже спостерігає, як відступають німці. Коли йшли у ту сторону, — то рукави засукані, сміх, регіт... А тут бредуть жалюгідні, нещасні. Зовсім зелений солдатина плаче, тече з очей і з носа. Підходить до Марії, жебонить: «Мутті, мутті» і показує на свої штані. Марія здогадалася, нахилилася, розстебнула ширінку, допомогла витягти, що треба, назовні, аби злити воду. Потім Марія ще допомогла йому заховати у належне місце чоловічу гордість, застебнула йому ширінку. Дякував німчик жінці по-німецьки і пішов далі дорогою, тягнучи тяжленого карабіна по багну дороги. Голосно плакав, не обтираючи ні сліз, ні соплив. Марія дивилася йому вслід і прикидала: ну, свого карабіна він, напевне, втопить у даниловській грязюці, а сам, либонь, і до Зарваниці не дотягне. Удобрить нашу земельку. Може, тому вона так щедро родить, що за століття і століття надто багато зайд ставало погноєм для неї.

Марія К. — надто цікава постать, аби через призму деяких фактів її життя глянути на події тих далеких років. При високій національній свідомості моїх односельчан, вона була абсолютно байдужа до політики, до влади. Жила, аби жити, заробляючи собі на шматок хліба найчорнішою, найпримітивнішою роботою. Ще за Польщі (тільки так говорили у нас в селі) пішла вона на заробітки до Львова. Мила

підлогу, чистила туалети. Їй платили, в кого яка ласка та совість була. Натерпілася всього, але за роки злidennoї, задрипаної панської держави Марія нашкребла грошенят, щоб стати власницею двокімнатної квартири у нормальному будинку на третьому поверсі. Я тої адреси ніколи не забуду, вона мені особливо дорога. Ставши студентом, я жив півроку у неї на вул. Снопківській, №30, але уже не на третьому поверсі, а в підвалі. Трапилася ось що. Процес «визволення» населення Галичини радянська міліція та енкаведисти розтягнули на п'ять—шість страшних для нашого люду літ. Ось як «визволили» від нормальної квартири мою землячку. Прибув на службу у міліцію Львова бравий капітан Н. Роэглянувшись сюди-туди, він вирішив, що квартира Марії якраз підходить йому. Бере він команду мордоворотів у синій формі. Силоміць вриваються у житло одинокої матері, трирічний син якраз на ту пору був хворим з температурою 39 градусів, вигрібають її з усім мотлохом та перекидають у підвальне приміщення тут же, в будинку.

Якщо заходить у будинок №30 по Снопківській, справа на плити тротуару визирають щілини двох віконець з підвалу. Там Марія прожила багато років, виростила славного сина. Мала таку розвагу: коли випивала, полюбляла іноді так розслаблятися, що брала порожню пляшку і йшла до дверей «своєї» квартири, купленої за важко зараблений гріш. Товкала тою пляшкою по дверях і кричала на весь будинок: «Грабіжники, злодії, щоб ви ночі не доспали, щоб ви дня не дочекалися!» Капітан-загарбник, що уже вийшов на пенсію, ставши майором, нічого не міг вдіяти. У 60-ті роки наші люди вже мали трохи права для захисту... Закінчилось все так: міліціонер-грабіжник втік зі Львова від «скаженої бандерівки», обмінявши квартиру в іншому місті. Справедливості ради мусимо сказати: нарешті радянська влада в особі обкому партії, де жінка багато років працювала прибиральницею, таки виділила її однокімнатну квартиру. Проявила чуйність.

Такий щасливий кінець. А я знаю чимало історій львівських, станіславівських, коли сім "і інтелігентів не раз потрапляли під депортацию в сибірські глибини тільки тому, що мали гарні меблі, добrotну квартиру. Енкаведисти, офіцери міліції садили за стіл підручногоекскота і диктували йому донос на жертву. Цього «документа» у ті часи було цілком достатньо для пограбування та виселення. Старший чин вивозив машинами меблі на залізничну станцію, вантажив контейнери для

відправки своїй рідні. Так що моя землячка це доволі щасливо вийшла з тої веремії. А скільки люду було безпощадно покривджене!

Коли сьогодні серед страждальців за минулий Союз заходить мова про тих, хто його розвалював, я дивуюся, як часто називають в числі винуватців будь-кого, лише не справжніх злодійників. Історія, що трапилася з Марією К., для Осташовець на довгі роки залишилась залізним аргументом, якого не в силі були подолати томи і томи радянської пропаганди. Радянська міліція заграбастала квартиру Марії, найбіднішої із сільських злідарів, та і в місті не багатшої серед пролетаріату. Ось вам справедливість радянської влади, турбота про бідних.

Традиції села

Попри всі воєнні буревії, зміни влади, протиборство, докорінних змін у світогляді наших селян не сталося. Їхня психологія пристосовувалась до нового, погане воно було, чи зовсім несприятливе. Та Осташівці залишалися Осташівцями. Попередні покоління, слава Богу, чимало доброго зробили для його пошанування. Традиції усталілись та існували. Дивно, що наймолодші мешканці села чи не першими підхоплювали та розвивали їх. Буквально з першого повоєнного року наша десятка взялася за вертеп. У селі гарно організовувалось колядування, дійство з вертепом. Майже кожна вікова група (не лише молоді, а й сімейні, дещо старшого віку люди) йшла зі своєю колядою, а то й з вертепом.

Я так собі думаю, що прагнення ходити на Різдвяні свята з вертепом по селу було чи не головним поштовхом для нас, 12–13-річних хлопчичиків, тіsnіше згуртуватись у «десятку». Десять уже з другого ходіння по селу з вертепним дійством весь сценарій дійства був написаний мною. Далі було так: кожного року я заново писав віршем, зрозуміло, сценарій вертепу, а минулорічний ми дарували іншим групам підлітків, а потім навіть старшим. Зміст вертепу був традиційним, не три царі йдуть вітати новонародженого, а українські гетьмані. Гострих політичних питань ми не чіпали, але у промовах гетьманів, козака та бандуриста звучали відверті патріотичні мотиви. Ми не допускали відвертої антирадянщини, а часто, особливо у піснях, ховалися за Шевченка.

Мерзотні енкаведисти полюбляли у різдвяні свята вештатись по селах, псувати святковий настрій нашим людям. Одного разу вони надовго затримали нас. Зенко завжди виконував роль бандуриста, бо краще від нього ніхто не вмів співати. Того разу він виконував Шевченкове «За байраком байрак». Енкаведист присікався: «бандерівська пісня». Довелось нам принести «Кобзар» уже радянського видавництва, щоб нас залишили у спокої.

Було в нашій вертепній історії одне ходіння по селу, яке сміливо можна назвати відважним. Ним ми заслужили від багатьох односельчан і подяку, і повагу. Друга половина сорокових років. Влада заповзялася організувати в Осташівцях колгосп. Не те, що групи селян, жодного прихильника колективного господарювання не виявилось у селі. Для наших людей то була найважчя зима за всі, які вони пам'ятали у своєму житті. А вже наша вертепна група, очевидно, найбільш болісно переживала щоденне перебування протягом грудня у селі кількох десятків енкаведистів. Буквально ціогодини таки кожного дня наша розвідка вирушала вулицям села виясняти, чи москалі ще не забралися. Наблизалися свята, а ті ненависні нам білокожушки з автоматами все вешталися по Осташівцях. Щоб зліпити сякий-такий обладунок, виготовити дві маски, ми отaborилися у моого двоюрідного брата Володимира Драп'яного, теж члена нашої десятки. Його хата стояла на окраїнній вулиці села, званої Рови. За день до свят сталася прикра пригода. Володимир переносив від мене до своєї хати «панцир» Ірода (моя роль у вертепі). Перестріли його зайди, побили та відібрали панцир, на який ми витратили всі кольоворові папірці, усе, що близькі, протягом кількох тижнів збирали та наклеювали. А тут ввечері йти, а головного — «панцира» — нема. Наспіх робили щось. Напруга, хвилювання, правду кажучи, й звичайний острах зробили для нас ті свята такими, що вони ніколи не забувалися. Після обіду шостого січня уже кожної півгодини хтось вирушав вулицями села взнати: є москалі, чи нема? Тільки коли засвітились перші вечірні вогні, прибіг хтось із наших, не сказав, а закричав: «Поїхали». Не повірили, послали ще одну розвідку до сільради. Аж після її повернення стали швидко одягати святкове вбрання. Звично у попередні роки було так: мати не випустить з хати, поки всією сім'єю не повечеряли. Того важкого року матері вже нам вибачили порушення традиції. Дзвоник, що сповіщав про наближення вертепу, здавалося, голосно, як ніколи, розливав свої мелодії по вулицях

села. Згодом старожили говоритимуть: ще не було в селі таких сумних різдвяних свят: половина села у темряві, ніде не чути колядок. І ось тут ми взялися повернути нашим людям і світло, і радість, і колядування, нормальні різдвяні свята. Випадали такі сцени: будинок потопає у темряві. Наш дзвоник настирливо брякотить біля воріт. Нарешті появляється світло у вікні, виходить господиня на поріг і тихим голосом запитує: «Ви справді будете ставити вертеп, колядувати?» Дружні голоси чути на півсела: «Будемо!». І вже на подвір'ї наші хлопці затягують таку коляду, яку все село чує. Того святкового вечора ми наче відродили село, повернули людям власну гідність та гордість. Один мудрий дідусь казав мені якось після свят: «Хлопці! Ви навіть не здогадуєтесь, яку благородну справу вчинили!». Звичнно на Свят-вечір багато груп ходило і з вертепом, і просто з колядою, від найменших, що наважувались вийти лише на своювулицю, до парубків та значно старших. Того року, крім нашої групи, здається, більше ніхто не наважився на колядування.

Це одна потужна сільська традиція була пов'язана із спортом. Волейбол, або як в ті давні часи називали — сітківка. Буквально кожна вулиця мала волейбольний майданчик для дорослих, а дітвора — то буквально на кожному другому, третьому подвір'ї натягала сітку. У довоєнні часи команда нашого села займала призові місця на першості Галичини. Кожної неділі наша команда грала у Данилівцях, або сусіди приходили до нас. Це — мова про дорослих. А ми, підлітки, до самозабуття скакали біля сітки. Така уже була норма: виходили після обіду на долину і гралі до темної ночі. Ніхто партій не рахував. Втомулялись одні, іх заміняли інші. Як фанат гри, на полі я виявляв явно диктаторські замашки. Якщо поруч тебе летить м'яч, ти повинен його відбити, коли треба — падай, а відбий. Інакше — я вижену геть з поля. Деято з нашої десятки навіть не наважувався виходити на майданчик. Згодом, уже перебуваючи в армії, я остаточно зрікся волейболу, оскільки не було нормальної команди. Перший-ліпший лобур стане на поле — і ти вже його не виженеш. Пішов я, остаточно.

Може, не стільки талант до гри, але азарт у мене був потужний. У 16 літ я уже виступав у дорослій команді за Эборівський район на першості області. Не можу похвалитись будь-якими відзнаками, але один епізод дорогий мені спогадом. Коли наступного року наш район не організував своєї команди, мій далекий родич, що відав спортом у Глубічку, запросив мене виступити за той район. Я погодився. У першій

же грі наші суперники заявили протест. Одеяй хлопець, вказали на мене, із Зборова. Чим я був примітний? Коренастий, як на таких кажуть, відземок, а стрибав я для удару так високо, що стопою ноги досягав нижнього шкурка сітки. Великий розгін, характерний вигук при ударі, та ще лівою рукою. До чого ж мені було приемним те пізнання! Грав я з дорослими, переважно з нашого села, які знали багатьох хлопців з інших команд, навіть з далеких районів. І ці розумові мені були особливо цікавими та дорогими. А були й комічні ситуації. Один член нашої команди, старший віком, слабо розумів російську мову, якою велось судійство. Після гри він каже: «Я не прошу тому мерзотнику, що весь час мене ображав. Заїду йому в галамагу». Стали ми виясняти, що до чого. Наш землячок слабо приймав м'яча, суддя рахував, що це не удар, а кидок. Давав свисток і казав голосно: «Бросок». А наш землячок-неборака подумав, що суддя йому прозвисько придумав — «брусок».

Принагідно зазначу, що гумор у нашему селі був дуже популярним. Чого тільки не придумували на кожне свято! Особливо — на весілля. Там і танець, «Голяр», і скільки різних веселих дій, пов'язаних з молодою. Звичайно, були народні свята, наче спеціально придумані для веселих інтермедій. Було 10–20 справжніх майстрів комедійного дійства.

Книги - морська глибина

Ах, як циро я сприймав цей афоризм Івана Франка, особливо у молодості. Якщо літня пора була переповнена у нас, сільських хлопчаків, працею біля землі по вінця, зате взимку, в негоду, пізньої осені часу було вдосталь, можна було вволю пірнати у книжкові глибини. І я за них так азартно взявся, як ні за що інше. Швидко я перелопатив все багатство сільської читальні. Брат змушений був йди у Данилівці, там випрошувати літературу, якої у нас не було. Ніхто не дозволяв підлітку світити гасову лампу для читання. То виглядало завеликою розкішшю. От поки дорослі світять у хаті лампу — читай. А лягають вони спати, покірно підчиняйся загальному розпорядку дня. Звичайно, коли старші доручали якусь роботу, негайно брався за неї, чтиво відходило на задній план. Такий непорушний порядок тримався, либонь, скрізь у галицьких селах. І це — при глибокій повазі буквально усіх до книжок. Зрозуміла

річ, на першому місці стояли книги релігійного змісту і майже на одному рівні з ними — «Кобзар». Така характерна деталь: у дорадянський період портрет Тараса Шевченка під вишитим рушником висів на рівні з образами буквально у кожній хаті села. В читаючих сім'ях ще віддавали шану Лесі Українці та Маркіяну Шашкевичу. Не знаю, правду кажучи, чи сьогодні та добра давня традиція повернулася до моїх односельців.

Що добре, у скромних сільських бібліотеках було чимало світової класики. В університеті, на екзаменах з іноземної літератури, не один раз виручала мене пам'ять про мое дитинство. Я був ще зовсім малим хлопчишком, коли до рук мені потрапив французький епос «Пісня про Роланда». Не то щоб я так дуже захопився тою старовиною. Чіпляв до пояса звичайну шпильку, патетично вигукував: «О, мій Дюранталь!», — і так бігав по долині за коровою. Треба ж такому статися, що на екзамені якраз потрапила мені легенда про чудодійного меча Дюрантала. Цілі уривки я переказував, дивуючи викладача найбільше тим признанням, що все пам'ятаю з дитинства.

Сьогодні я так собі думаю: ставлення людини до друкованої літератури, захоплення, любов чи байдужість, запрограмовуються у кожного з нас ще з дитинства. Звучить смішно, але десь під час навчання у середніх класах у мене виникла та тривалий час мучила ідея: уклести свою енциклопедію. Не більше і не менше. Ніяких чітких орієнтирів, тем, напрямків не було, от зібрати собі таку енциклопедію усього того, що мене цікавить. Слава Богу, та ідея-фікс довго мене не мучила. Але що дивно, минає один десяток літ, другий, третій, тиняється по Україні, мов перекотиполе, гнаний радянською недолею, і я беруся за словник фігур мови Т. Шевченка. У звичайній папці наклеїв чотири конверти для карток про прочитану літературу. Потім був другий словник, третій, четвертий... Задумано ще щось три чи чотири, але без підтримки, без джерел, які треба мати під рукою, словникова робота заглухла, і, здається, назавжди... Читання книг — це не просто розвага, витрачання вільного часу, який ніде подіти. Книги можуть приносити серйозні проблеми, болісно відбітись на свідомості того, хто надто близько до серця сприймає їх. Два спогади врізались у мою пам'ять і я ніколи їх уже не зітру. Поринувши у безмежний світ літератури, не лише художньої, я якось непомітно став накраслювати свій шлях у життя. Спочатку несміливо, а далі все голосніше та голосніше зароджувався у

мене задум: «Стану філософом» (забігаючи вперед, скажу: то була ще одна ідея-фікс, що з дитинства пристала до мене, наче надокучлива муха, та бриніла десь біля вуха усеньке життя. Либоń, десь під моїх 70 вона заглухла). А в ті далекі часи я приступив до конкретного діла. Це було десь у сьомому класі: я взявся читати «Капітал» Маркса. До таких дрібниць, щоб розрізнати філософію від політекономії, чи хоча б познайомитись з азами політичної економії, я не опускався. При тих студіях на пасовиську трапилася дрібна пригода, що могла принести мені чимало клопоту. Якось підсів до мене старший хлопець. Я зінав, що він має добре зв'язки з підпіллям. Подивився він обкладинку моого чтива і ахнув: «Та ти що? Здурув? Комуністом хочеш стати?!» Я прийняв горду позу і накинувся на нього: «А хіба нам не потрібно знати наших ворогів?!» Здається, я його переконав, в усякому разі, розмов про мое захоплення не велося в селі.

Десь понад 200 сторінок «Капітала» я перечитав, а тоді серйозно задумався. І було над чим. Добре пам'ятаю: я нічого з прочитаного не зрозумів, жодної ідеї, яка б зацікавила мене, жодної думки автора, з якою я спробував би посперечатися. Текст — темінь-темная. Я був пригнічений, ошелешений. Про яку філософію ти можеш думати, мріяти, коли ти ні в чому не розумієшся, не розбираєшся? То був крах якихось мрій, сподівань. Все в голові перемішалося. Я перестав зовсім читати книги будь-якого змісту. В буденну дійсність ховався від серйозних думок. Наче на серйозному екзамені суворий вчитель виніс тяжкий вирок: ти просто дурень. На довгі роки я зневидів Маркса і примудрився в університеті, навіть в аспірантурі не прочитати жодної його праці. Проходили роки, а я все болісно відчував той важкий удар. Аж поки не прийшло мені полегшення від іншої книжки. Уже будучи студентом факультету журналістики, у бібліотеці я мимоволі взяв у руки Леніна «Філософські зошити» (здається, так називалася ця праця). Спочатку байдуже гортав, а потім осінило мене. Студіюючи одну з філософських праць Гегеля, Ленін робив помітки на полях: «Темно», «Не зрозуміло», «Не ясно». І таких приміток чимало. Як я тоді ожив, воскрес, зрадів, наче мала дитина! З усією серйозністю та категоричністю буду стверджувати: жодна книга не завдала мені такого болю, як «Капітал» Маркса. Жодна книга не принесла мені стільки радості, як Леніна «Філософські зошити». Я відчув впевненість у собі, повірив у

власні сили. А може, моєю головною помилкою було те, що я надто близько до серця сприймав прочитане?

Дітей потрібно вчити — і щоб бездумно не захоплювалися будь-яким чтивом, і щоб взагалі його не сторонилися. Моїм батькам, очевидно, подобалось те, що я рвуся читати будь-коли, будь-де. Я не міг рано-вранці світити лампу і сідати до столу. То я чи не кожного ранку пересувався по ліжку близче до вікна, як тільки світало, і перевіряв, чи можна уже читати. І так три-чотири рази сліпав над книжкою, аж поки ставало можливим розбирати літери. Тоді вже мене годі було відірвати від читання, хіба батько командував: «Є робота».

На все життя я запам'ятав таку просту річ: найдорожчий подарунок для мене — потрібна книга.

За свій вік я прочитав багато прекрасних, мудрих, цікавих книжок. Траплялися сірі, дрібні і змістом, і словом. Але головні житейські мудрості я не вичитав, а почув від батька, матері, звичайних селян. За два дні до смерті матері я навідався до неї в Озернянську лікарню. Тихим, байдужим, абсолютно спокійним голосом вона сказала: «Я вже не хочу жити».

Коли ми з батьком обговорювали якісь труднощі, прикрі перешкоди, що ставали на шляху, він не змінно повторяв: «Нічого, Богдане, якось переживемо». Безконечний пессимізм та безконечний оптимізм. Як часто вони потрібні людині!

Заземленість

У другій половині сорокових років у нашій організації відбувався процес, який я назував би заземленням. Ми все більше опускались із захмарних висот наших мрій, фантазій, реальніше дивились на конкретні факти навколошнього життя. Зростав авторитет «десятки» у громаді. Тепер уже старші парубки не наважувались потовкти когось з наших. Ми ставали дружно на захист, давали здачу. У такому азарті раз ми мало не переборціли. Один сіренський чолов'яга, що не мав авторитету в селі, пробував при радянській владі розжитися на нього. Працював він чи то головою сільради, чи був «стрибком», в усякому разі — брався всюди наводити порядок. Десь на якомусь заході побив кількох наших хлопців. Тут заграла в нас амбіція. Вирішили його провчити. Мало

того — «провчити». «Прибрати більшовицького прислужника», — хтось сказав, на те й пристали. Вивчили дорогу, якою він добирався додому, та зробили засідку.

Того вечора він повертається з роботи на коні, дорогою, що проходила поруч місця засідки. Ми з Мар'яном знайшли на березі річки Осушки місце, де можна під берег заховати тіло. Наступні дні, зваживши всі за і проти, признали це авантюрою, що може нам дорого коштувати. Той наш «захід» згодом, при другому провалі, став відомий енкаведистам, на ньому вони мали намір завести карну справу на нас. Багато зусиль довелось мені прикласти, аби все виглядало хлоп'ячими пустощами. Зрештою, заздалегідь, коли нависли загрози викриття нашої діяльності, я безконечне число повторяв хлопцям: ми хотіли того мудрaka лише трохи налякати. Здається, повірили вони в це.

Хлопці добре привчились до дисципліни, і я не переставав придумувати нові тренувальні заходи. Так у селі давно велося, що хлопці та й підлітки через друзів, рідню на весілях намагаються роздобути пляшку-другу горілки. Напередодні я повідомляв хлопців: сьогодні на весілля для вас — сухий закон і хай би хто — хоч чарку вина. Іншого разу повідомляв: всім можна, крім мене. Третій раз усім була воля. Порушень не виявлялося. А щоб п'яним хто появився з наших — того ніколи не траплялося.

Підпілля тримало нас під пильною увагою, вважали, ще саме з цією молоддю потрібно найбільше працювати. Як тільки у місцевої бойки з'влялись нові матеріали, іх передавали для вивчення нам. Хоча це трималося у строгому секреті, але ми знали: найтісніші контакти з повстанцями підтримує Мар'ян. Не дивно, що згодом він увійшов у їхні ряди. Але це не була груба, напориста агітація. Можу з усією серйозністю стверджувати: ні до кого з решти дев'яти наших такої мови ніхто не заводив. Інша справа, що ми на своїх зборах час від часу думали вголос: що нам далі робити? Були два основні погляди на наше близьче майбутнє. Мар'ян рішуче та завзято заявляв: треба нам йти у повстанці і боротися з ненависним ворогом. Я стверджував: підпільна боротьба видихається, завмирає. Все менше і менше діючих боївок. Піти — щоб загинути? А може, нам потрібно для народу жити, з народом жити. Побачимо, як складеться життя, міжнародна обстановка, якою буде політика. Це один аргумент був у мене, якого я не називав,

але який усі знали. Ми ще не були дорослими, змужнілими чоловіками. Один Мар'ян серед нас був відчайдушний, безстрашний. А нас лякала і темна ніч, і засідка, і тісна крійвка.

Крійвка — то було майже магічне слово, що викликало у нас особливу повагу. Що то була за підпільна організація, яка не мала своєї крійвки?! Такий настрій панував у товаристві з перших днів нашої діяльності. Не дивно, що незабаром постало конкретне питання будівництва крійвки. Ніхто з нас не бачив основного скову підпільників, не побував там, навіть мимохід не бачив. Це, якось, не було перешкодою для нас. І врешті остаточно вирішили: будуємо крійвку в Озернянському лісі. Останнього вимагало наше романтичне уявлення про життя повстанців. І ось наступив той момент, коли ми сказали собі: «пора!» Роздобули необхідні матеріали, підібрали у лісі затишне місце, побудували першу у своїм житті крійвку для підпільної діяльності і, якщо бути об'єктивним, справедливим в оцінці твої діяльності з юнацьких молодих літ, забули про неї. Жодного разу, ні для якої б там не було мети не використовували її.

Тільки згодом, тільки постфактум ми дізналися, який рейвах підняли енкаведисти області навколо тієї крійвки, як вони заметушилися, і тривало це довший період. Ні слуху, ні послуху не доходило до нас, а в уяві обласної служби державної безпеки ми були хитра, безпardonна та зухвала супротивна сторона. Вони полювали за нами, влаштовували тривали засідки, пошуки вдень і вночі, а ми сумирно дрімали у материних перинах, і навіть сни страшні нам не снилися.

Але час просувався вперед. Половина нашої групи згодом стали навчатися після початкової Осташівської — в Озернянській школі, яка поступово ставала повною середньою. Нові друзі, новий світ зацікавлень. Нові знайомі з Озерни, Даниловець, Мшани поступово дізнаються про нашу організацію ЮнРУ. Чи потрібно дивуватися, що вони загорілися бажанням щось подібне створити у своїх селах? За якихось півроку ми вже гордилися тим, що наша юнацька підпільна організація, охопивши чотири села, нараховувала близько 45 членів. Все було приблизним, відносним. Оскільки все починалось в Осташівцях, при тому на кілька років раніше, то зрозумілим було те, що до мене найчастіше зверталися за порадою, за досвідом, як створювати відносини зі старшими, з батьками, а головне — з підпіллям. Іноді мене визнавали за керівника всієї організації ЮнРУ, але ні офіційного титулу, ні керівної ради тощо ми

ніколи не вибирали. В усіх ситуаціях організації інших сіл діяли автономно. Крім спільної назви (ЮнРУ) у нас нічого спільногого не було. Осташівська група мала навіть свою клятву, навіть чудернацький жест рукою на привітання (товстий палець загинали на долоню і тримали її вертикально). То були дитячі розваги, яких ми нікому не нав'язували, і вони, здається, нікого й не цікавили. Єдине серйозне взаємопов'язане для всіх наших організацій, то було використання нашої «пошти». Всі пристали на неї, але я швидко дійшов думки: небезпечно з ряду причин. І ми від «пошти» відмовились.

Може, це була розумна, передбачувана обережність, а може, звичайні лінощі. Не наважусь сьогодні робити висновок. А що так стало, то й добре.

Перший провал

Наше постійне заземлення, тобто прагнення уконкретнити свою діяльність, побачити її в інших ракурсах тощо природно та закономірно вело нас до все більшого розкриття себе як організації. Тож чи потрібно дивуватися, що наступив провал. І перший раз, і другий — то була для нас катастрофа. Але я хочу категорично сказати те, що я раніше твердив: жодної людини в цьому я не звинувачував і не звинувачую. Необережно сказане слово, підла підступність ворога, але ніколи не було зради. Два важких провали понівечили життя на довгі роки... Але було і щось таке, що дає нам право сказати: ми не здалися, ми вистояли з честю. І підтвердженням цього у нас є залізний аргумент, золотий аргумент! Цілісною, не розкритою ворогом до кінця існування радянської влади, залишилась Озернянська підпільна молодіжна організація ЮнРУ у складі 17 чоловік. Очолював її Євген Дудар. Коли б не вони — не один мій недоброзичливець кинув би у мене каменем. Навіть пробували...

Другий провал... Мене не арештовують, а викликають з армії у далекому Нерчинську на очні ставки, допити у Тернопіль. По 2-3 години щоденно, і так — щлий місяць. Найголовнішим для мене було: аби я словом не обмовився, аби хлопці, що перебували під арештом, не натякнули на озернянську таємницю. І нам вдалося її зберегти! У тому багатотривалому психологічному двобої то був, очевидно, наш найбільший

успіх, навіть перемога. Скільки на це пішло душевних сил, розумової напруги... Можливо, мені було трохи прикро та сумно, що уже в час незалежності України, коли більшовицький страшний кошмар залишився далеко позаду, ніхто з наших озернян не підійшов до мене з простим ширим словом подяки... Не підійшов...

Перший провал — ось що нас противерезило, остаточно посадило на землю, змусило всі зусилля спрямувати на те, аби оберегти хлопців від арешту, від тюрми. Яка хистка, часом ледве помітна грань відділяла нас від біди. Той епізод у Мшані був простим, примітивним, я ніколи не висловлював докору хлопчині за те, що він ляпнув зайве, необдумане слово у присутності районної міліції про нашу організацію. Його побили добряче і він дещо сказав. Але вистачило йому мужності та чесності негайно розшукати Степана К., керівника нашої мшанецької групи, і до найменших деталей усе розповісти. Степан прийшов до школи, розповів нам. Сподіватися, що міліція не подастъ відомостей енкаведистам, було марним. Негайно стали готоватися до можливого арешту. Мали ми на це, як потім виявилось, два тижні. Перше, що я сказав усім і постійно повторював скрізь, де ми лише збиралися: ЮНРУ припинило своє існування, організація розпущена. Це мало трохи трагікомічний відтінок: свою «десятку» я збирав вдвое, втроє частіше, ніж раніше, давав різні розпорядження, команди голосом і тоном набагато різкішим, ніж раніше, а мова йшла про те, що нашої організації не існує. То — в минулому. Я зобов'язав кожного хлопця подивитися вдома, аби де в шухлядах столу не затрималось якої в підпіллі видрукуваної літератури, листівки тощо. Ах, як я правильно, розумно говорив це усім. Лише сам собі незабаром підсунув таку свиню, що лише дивом уникнув тюрми.

Два тижні, йдучи додому зі школи, ми мали годину часу (спільноЯ дороги), аби все обговорити до деталей, як нам поводитися на майбутньому допиті. Здається, нічого не залишили поза увагою. І ось настає день, коли нас з Степаном Кvasницьким посеред уроку викликає директор школи. Заходимо в його кабінет, там сидять два мордовороти у білих кожухах, фізіономії розчервонілі, очевидно, добре випили. Вони відрazu до нас: «Вас викликали у військомат. Чому не з'являєтесь?» Не дуже-то слухаючи наші пояснення, кажуть нам: «Ось ми зараз повертаємося у Эборів, поїдемо разом». Ситуація гранично зрозуміла. Тоді автобуси ще не ходили, основне сполучення — залізницею.

Залізнична станція розташована на окраїні Озерні по дорозі до Осташовець. Десь близько кілометра ходьби. Добре розуміємо ситуацію. Степан йде мовчки, ні слова. А мене наче гедзь укусив — сміюся, кручуся, розповідаю всілякі історійки до ладу і не до ладу. Енкаведисти мовчатъ. На станції чекаємо поїзда. Нам ніхто не сказав, що ми арештовані. Перевіряю нашу охорону. Голосно кажу: «Іду в туалет». Один вийшов за мною з почекальні. Я спокійно повернувся, але не заходжу у зал. Затіяв собі таку гру: йду по реїді в одну сторону 20 кроків, потім — в іншу. Зробив таких розважальних переходів, мабуть, із 20. А коли відішов на чималу віддалль в бік свого села, — як чкуруну за будинки, що біля станції. Десь приховався, а коли поїзд помчав із Степаном та двома його охоронцями, — бігом подався до Осташовець. Маму, що була вдома, я з порогу ошелешив: «Йду сьогодні в партизанку». Мати у слізози, в плач. Далі я здійснюю безглузду річ, що мало мене не погубила — видобуваю з надійного тайника всю підпільну літературу, яка була в мене, кладу її у шухляду тумбочки. Сиджу вдома безвільний, розгублений. Аж прибігає мати до хати та повідомляє мене: «До сільради приїхав на санях якийсь міліціонер, заглядає на наше подвір'я». Сільрада знаходилася через дорогу від нас на горбочку. Я негайно вискочив на подвір'я та кинувся на городи. Той посланець помітив мене, скочив за мною, стріляючи в повітря. На городах лежали глибокі сніги, і мої біги швидко закінчилися. Зайшли до хати, енкаведист почав переглядати папери, що знаходились у тумбочці. Господи! Я ж туди поклав брошури УПА! Гарячково шукаю виходу. Ще той нишпорка не закінчив перевіряти першої шухляди, я суну йому під ніс другу.

— «Поклади на ліжко».

Кладу, а разом з шухлядою кладу і той страшний зошит з брошурами, який я непомітно забрав з нижньої шухляди і притримував знизу пальцями обох рук. Вдався трюк, я непомітно засунув небезпечні папери під подушку. Далі я так знахабнів, що за черговим разом витяг непомітно том енциклопедії Кубійовича. Правда, коли я його зсуваю за перини, він стукнув. Енкаведист став, глянув за ліжко, підняв енциклопедію Кубійовича. Енкаведисти тоді мало звертали уваги на книги, віддруковані у стандартних ситуаціях, в друкарнях. Їх цікавило лише те, що друкувалося у підпільних ситуаціях. Це було лише півбіди, що оминула.

Потім поліз нишпорка на горище хати. Мати рідна, я аж обімлів зі страху. Тижнів за два до того Мар'ян з хлопцями дали мені завдання: закупити папір для друкарської машинки. Сказано — зроблено. Правда, в одному моменті мені було недобре. Приїхав у Тернопіль, знайшов головний магазин з канцтоварами. Розгледівся, переконався, що обидва продавці з місцевих і, коли не було інших покупців, виклав жінкам гроші, які дали мені хлопці, кажу: «Дайте папір для друкування». За наплечник мені служила чимала торбина: одна картоплина в одному ріжку, друга — в іншому. Вийшло того паперу так із півметровий стосик. Закинув на плечі — і гайда. Через площу з магазину я йшов спокійний, навіть веселий. Оглянувся. Обидві жіночки вийшли аж на вулицю, заломлювали руки і, видно було, стиха плакали. Я зрозумів їхній душевний стан, сам злякався за себе і кулею помчав на залізничний вокзал.

Не забрали хлопці паперу. Він був прихований у металевій високій коробці з-під німецьких мін. Я з драбини спостерігаю, як той нишпорка підходить до той невеликої купи соломи, де папір.

Не можна цього допустити! Зіскакую з драбини. Люто грижа дверима, раз, другий. Потім уже на ганку виконую якийсь чудернацький танець: вдаю, наче сильно біжу. І це спрацювало. Кинувся він униз. Я уже не мав наміру втекти. Побіг на подвір'я сільради. Знову стрільба, знову він мене ловить у глибоких снігах.

Усе життя я любив театр, часто брав участь у різних виставах, але ніколи я не зіграв так задуманої ролі, як тоді. І далі дотримуюся обраної тактики. У Зборові енкаведисти запитують мене, я відразу, без вагання відповідаю так, як ми домовились. Роблять мені очну ставку із Степаном. Запитували мене: «Переконаєш його?» «Переконаю», — впевнено кажу. Тільки звели нас в одну кімнату, як я почав: «Степане, нам нема що приховувати. Розумієш, вони все, абсолютно все знають...» І спішу викласти весь той сценарій, який ми два тижні з ним опрацьовували. Досі пам'ятаю, як полегшено зітхнув мій друг-неборака, коли я закінчив його переконувати. Потім ми виступали у школі, каялись перед учнями і зрікалисъ націоналістичних поглядів. Вже на комедію був схожим мій виступ в клубі Осташовець. Сидить у повному складі моя підпільна організація поруч ще з десятком випадкових людей, а я каюся, що думав погано про радянську владу, що захоплювався націоналістичними вождями.

То були часи відлиги, політичного потепління. Нашу організацію, до якої начебто належало кілька хлопців із Мшани та я один з Осташовець, сприйняли за хлопчачі витівки. На всякий випадок, коли я закінчив десятий клас, мені поставили на екзамені двійку і не видали атестата.

Проходить літо, Мар'ян йде у підпілля, про що у селі довго ніхто не знає, крім нашої десятки та кількох надійних людей. Наші хлопці один за одним ідуть в армію, пішов і я. Зенко вступив учитися в університет. Із нашої десятки лише двоє залишились у селі. Здається, тільки тоді наші односельчани почали здогадуватися, хто ми були та якими справами займалися.

Наше минуле дає про себе знати.

Як ми енкаведистів області перехитрили

Тут відразу мушу застерегти читачів: я не даю відповідь впевнену, остаточну. Я зовсім не маю на меті стверджувати, що групка сільських хлопчиськ, недорослів, взяли та й обдурили могутній на той час колектив обласного управління служби безпеки, в якому і генерали були, багато полковників та підполковників, а майорів, капітанів — не злічити. Ми ніколи не наважилися таке помислити хоч на хвилину. Так думали один час... самі енкаведисти. Я — про події, пов'язані з будівництвом нашої криївки. То така історія, яку я хоч і знаю, очевидно, краце, ніж будь-хто інший, але не можу усе пояснити вичерпно. Навіть таке «зовнішнє» питання: якщо обласні енкаведисти спочатку вхопилися за ту криївку, як очманілі, як навіжені, то чому не захотіли до кінця все вияснити???

Другий наш провал трапився так. Помер Сталін. Таку знаменну подію в різних закутках держави відзначали по-різному. Чи треба дивуватися, що мої два хлопці, які залишились у селі, попросту зірвали портрет і кинули... ну, в одне місце. Місцевіексоти, не вагаючись, показали пальцем на них. У Зборові допитують їх, — не признаються. Тоді та служба, яка славилася чорними справами, затяла хитрий план. Беруть одного, Петра, і наче везуть у Тернопіль. Недалеко від Тернополя

є невеличкий лісок, що підпирає до великого ставу міста. Наче машина зламалася і команда повертає у той лісок наче на ремонт. Той сердешний Петро нічого не здогадується. Смеркає. А тут, звідки не візьмись, — ватага «бандерівців». «Стій! Руки вгору! Слава Україні». Бідного Петруся притисли завбачливо до землі, накрили мішком голову. Десять хвилин метушні — одні лежать, наче мертві, наче об'юшені кров'ю. А ті, наче бандерівці, зав'язують нашому Петрові очі і ведуть далі. Йому-то здавалося, що його водять вколо. Але то ж страх, несподіванка. Затягли його у схрон і відразу: «Розповідай про себе. Нам потрібно знати, чи ти наш, чи москалі намексота не підставили». Бідака Петро у все повірив їм, що знат про ЮнРУ — розповів. А далі було так. Ім наче потрібно далі кудись переходити. І знову бій трам-тарам. І знову — мішок на голові, хтось весь час притискає до землі. Тепер уже енкаведисти беруть гору. Привезли його у Тернопіль — і знову допит. Мовчить Петро. Тоді дають йому послухати все, що записали на плівку.

Звичайно, то був удар для бідного Петра. Але удар не лише для нього. Коли надалі стали витягувати з арештованого інші відомості, то найбільшою сенсацією для тернопільських пінкertonів було те, що криївку в озернянському лісі будувала ота сама «десятка». А вже Петрова фраза, кинута так, мимохідь, прозвучала, як постріл, як вибух бомби. Як привселюдний осуд маститих всезнаючих та всеуміючих розкривачів чужих тайн. Не повірили йому, що та криївка таки побудована і стоїть досі, придатна для використання. Негайно спорядили експедицію — солідно озброєний загін, якому Петро показував місце. Підійшли до нього. Петро відкриває добре замаскований вхід, а навколо нього — найкенні автомати. Петро залиш всередину, виліз, повідомив: нікого і нічого там нема. Швидко розкинули на боки невеликий настил згори. Окоп, приблизно два на три метри. Зроблена криївка примітивно, похlop'ячому, навіть без вентиляції. Аж тепер очевидці мали змогу наочно переконатись, що стільки часу вони ганялись за видумкою підлітків, яку прийняли за щось серйозне.

Можна лише здивуватися, як там, в обласній службі безпеки радянської держави, освоювали, пережовували одержану з озернянського лісу інформацію. Значно пізніше на кілька років ми візнали, яка веремія вчинилася навколо першої криївки підлітків. Правда, все починалося значно раніше. Ми задумали будувати своє найпотаємніше місце і почали легко, безтурботно, по-дитячому наївно. Це я роблю такий м'який

перехід, аби не виказати, як болюче я пережив нерозумні, необдумані перші кроки. Хлопці у всьому служались мене, і тільки мене. Дружно, енергійно, по-молодецько накинулись пізнього вечора на штабелі дощових щитів біля озернянської залізничної станції. Дружно... по-молодецько, але таки треба признати: не без остраху. В ті часи автобусного сполучення в районі ще не було. Всі, хто приїжджав у наші села і виїжджав назад, користувалися залізничним вокзалом. Тут будь-коли можна було зустріти і міліціонера, і енкаведиста. Не дивно, що ми спішили якнайшвидше відійти від станції. Дев'ять хлопців вхопили перед себе по оберемку дощок і поперли прямо на ліс через поле озимини. Це щось понад два кілометри віддалі. Ніякого оправдання собі, як керівнику хлоп'ячої групи, я не знаходив, коли згодом безконечне число разів повертався до тої ситуації. Зовсім забути про конспірацію, про замітання слідів. Яке там замітання? Дев'ять молодиків йшли поруч один одного від станції аж до самого лісу! Як на розумних, досвідчених підпільників, то досить було пройти дорогою паралельно до залізниці у напрямку нашого села 300—400 метрів до камінного моста, а там дорога направо веде до самого лісу. І не подумав, не погадав ніхто з нас (а в першу чергу я!).

Дійшли до лісу, заховали у кущах принесене та спокійно вернулися додому. Отут почалося все загадкове, яке не просто пояснити. Залізничники по обов'язку служби, а може, як секстоти, донесли, куди слід. Вийшла спеціальна група виясняти все на місці. Отут починається загадка. Невже серед тих енкаведистів, а потім в обласному управлінні не знайшлося ясно думаючої людини, яка б здогадалася: то хлоп'яча затія. Прийняли все на повному серйозі. Не інакше, як сприйняли бандерівців за найвінчих, примітивних супротивників, котрі й кіндів заховати не можуть. Ми собі спокійно хропимо на материній подушці, а що тут робиться в лісі, біля нашого тайного місця — і не снилося ні кому. Повний календарний місяць організовувались засади. Дев'ять слідів по озимині — то вже багато. А могли ж бо йти один за одним. То скільки ж їх ту крійку береться будувати? Не знаю точно, але задіяні були солідні сили. Розставлялись секретні групи по перехрестях лісових доріг, на його околицях. Та і в основному загоні не десять автоматників знаходились. Були напоготові військові підрозділи і в Зборові, і в Тернополі.

Можна здогадатись про психічний стан тих вояк: кулі в таких сутичках літають в обидві сторони, гранати — також. Година за годиною

лісової тиші, а кожний окрик нічного птaha, кожний шелест миші — стрес, напруга, палець дріжить на спусковому гачку. Хвилина за хвилиною, година за годиною. І так — тридцять днів і тридцять ночей. Приходить кінець годин засади, солдат каже собі: слава Богу, минулося без пригод. Начальство нервується: десь, в чомусь перехитрили їх кляті бандерівці. Кожний, старший по чину шпетить молодшого. Не думаю, що за ту операцію навколо нашої криївки комусь з тернопільських пінкертонів медаль дали, чи додаткову зірочку на погони. Скоріш за все, сяк-так зам'яли справу, не називавши, хто ж це на початку дурня звалив, прийнявши хлоп'ячу витівку за дії дорослих підпільників!

На війні взагалі, у бойових ситуаціях це так небезпечно може бути — мати супротивника за дурня. Мимоволі сам дурнем стаєш. Звичайно, генерали і полковники у засадах не сиділи. Їм легше це проходило, а солдатня і скрипіла, і коптіла. Пригадую ще одну ситуацію, коли підпільники з честю вийшли з психічного двобою. В Осташівцях та вулиця, яку називають Підгори, на значній віддалі має лише один ряд хат. З другого боку — справді чимала гора, крутa, покрита травою. На вершині її, уже на орному полі, бандерівці влаштували свою криївку. Сексот виказав, та засідка була невдалою, усі хлопці вийшли з-під обстрілу, скотилися по траві додолу, а далі — через вулицю на поле і побігли пшеницею, що покривала поле. Вранці енкаведисти влаштували переслідування. Але ж піти у весь зріст — по-перше: здалеку побачать, стрілятимуть, по-друге, зненацька не застанеш їх на перепочинку. І — команда енкаведистам: по пластунськи, на колінах повзти слідом. Сім кілометрів тягнувся той слід. Там, перед сусіднім селом, слід зійшов на долину і... загубився. А наші хлопці ось що зробили: долиною повернулись до Осташовець і на весь день заховалися на кладовищі, що знаходиться за метрів двісті від центру села. Хитрість, кмітливість в парі з відвагою — то дуже важлива справа у підпільній діяльності. Нам бракувало і одного, і другого, і третього. Але нас виручало щось інше.

На той страшний для нас місяць ми абсолютно забули про намічену справу, про заготовлені дошки. Досі мені дивно, досі не можу збагнути, чому про неї ніхто з нас не згадував, ну, буквально ні словом не обмовився. Пішли ми у ліс спочатку перевірити, чи є дошки, десь так через тиждень, як енкаведисти зняли засаду. Заготовили нову порцію лісоматеріалу, не підозрюючи, не здогадуючись, що тут місяць товклися військові загони.

Вони ж бо ніяких слідів не залишили — ото в них напруга була, ні присісти, ні лягти! Ще через тиждень ми гуртом викопали відповідне сховище, обладнали верх, зробили вхід, якого зближка годі було пізнати. Пішли додому та забули про ту справу. Енкаведистів області знову ж муляла та справа: хто вони, де вони, як вони? Провокація з Петром П. допомогла їм вияснити справу до кінця.

Не буду описувати, з яким настроєм я їхав з далекого сибірського Нерчинська на виклик Тернопільської служби безпеки. Листом мені рідні пояснили ситуацію. Не арештували, отже є ще якась надія, хоч було безліч сумніх, трагічних новин. Подумки я все перелопачував факти, які могли засвітитися через Петрів провал, але була надія, що озернянські хлопці не засвітилися. Ніколи, ні до того, ні отісля я не повертається до рідного Тернополя так, як того разу. Вже не загальна, глобальна проблема (А що зі мною буде? Посадять чи не посадять?) лягала важким каменем на серце. Я був до краю напруженій і діяльний у розумовому плані: десятки разів кожний момент із спільнотою пережитого осмислював, розглядав. Гадав, уявляв собі, як вони трактуватимуть.

Мушу відверто визнати, що мені якось так щастило, в такі історичні «віддушини» ми з своєю історією потрапляли, що ті, що нас допитували, не були звірами, лютими ворогами. І на той час, і пізніше ми надто добре знали «діяльність» енкаведистів у наших землях, аби не плекати ілюзій, аби реально уявити собі ситуацію. Наведу лише два факти, що тяжким каменем лягли у мою пам'ять і не забувалися, не заглушувалися ніколи. Мій сусід повернувся з Волині якраз у ті «гарячі» часи. Розповідав: у селі сталася сутичка енкаведистів з бандерівцями. Падає важко пораненим один з повстанців, друг кинувся до нього, бачить: безнадійна ситуація, запитує: «Орлик, тебе добить?» Той відповідає: «Ні, я сам кінчаюсь». Взяли його енкаведисти і тут же на подвір'ї, у присутності селян, прив'язують до лави. Капітан штрикає палицею у рану на грудях, потім — в очі, б'є по обличчю, кричить, як знавісній: «Призначайся!» Потім наказує двом солдатам узяти звичайну пилу, зірвали з нещасного штани і почали відрізати ноги вище колін. Бризкає кров, летять з-під пили клапті тіла, пронизливо виє від болю катованій, а капітан все лементує: «Призначайся! Призначайся!»

Закатували...

Другий факт. Працюючи в університеті Львова, я жив у Суховолі, за три зупинки залізницю від міста. Тут, біля переїзду, десь так

восьма—десята хата по лівій стороні (коли йти з села), жила тиха сім'я. Прибита своїм горем. Жив з ними син. Жив — у найскромнішому розумінні того слова — нічого не говорив, нічого не пам'ятав, ні на що не реагував. Тільки на сонці грівся. По енкаведистських катівнях у нього відбили здатність мислити, говорити та і розуміти будь-що. Через ряд літ після арешту і повної тайни, що з ним сталося, де перебуває, нещасним батькам вдалося його розшукати в одному будинку інвалідів. Впізнали його, бо ж свого прізвища та імені він не знат. Вернувшись до батьків помирати. Так було з багатьма тими, хто не помирає від катування відразу. Я все це добре знат, знали і мої друзі, не плекали жодних надій. Але наш арешт, допити, виявилися інакшими. Може, енкаведе захотіло стати більш людянім, може, ще яка причина, та суть не в цьому. Кажемо: пощастило нам. Здається, нікого з наших не били, не мордували. А зі мною на допитах у Тернополі взагалі поводились, можна сказати, елегантно. Жодного окрику, жодної погрози. Були навіть якісь співчуття, в які можна було повірити.

Я на всіх допитах, всіх очних ставках вибрив свою, перевірену під час першого й другого разу, тактику. Підготувавшись добре, обмізкувавши усі можливі варіанти, з одним — я відразу, без вагань, погоджувався, інше — категорично заперечував і ніколи не міняв надалі думки. Здається, така тактика мене не раз виручала. Ось Петро П. у своїм мимовільнім признанні сказав, що в час підготовки та виходу на засідку, коли ми хотіли провчити одного односельчанина, що дуже старався прислужитися владі, ми мали з собою зброю — пістолет. То для мене був удар, якого я не сподівався. Робити засідку із бойовою зброєю — то зовсім інша річ, ніж напасті і трохи потовкти. Як я зреагував на це? Спокійно усміхаючись, я розводжу руками і злегка докоряю нещасному другу: «Ну, Петре, ну, Петре. Хіба ти не приглянувся, — то ж була дитяча іграшка у руках Мар'яна». Знизую плечима, кисло усміхаючись далі. Спрацювало. Підполковник навіть трохи сердито картав Петра: «Ну, що ти єрундой свою справу усуగубляєш!» Записав: була дитяча іграшка. А між тим — у нас був-таки справжній пістоль бельгійського виробництва, маленький, як казали, «дамський». Десь Мар'ян роздобув його разом з двома патронами. Один ми випробували у мене в підвалі, куля з метрової віддалі лягла боком у дошку. Розкалібраний. А взагалі вийшло так, що наша підпільна бойова група мала на своєму озброєнні один пістоль з одним набоєм.

Найбільшою загадкою, найбільшим дивом тих ціломісячних допитів для мене було те, що вони ні разу, навіть хоча б принагідно, мимохід не спитали мене щось про криївку. Мені самому у тій справі не все було зрозумілим, доступним для повного вияснення. Чому ми не йшли у ліс копати криївку відразу, чому почекали місяць і ще тиждень, а тоді пішли? Що — таке геніальне чуття? Здогадки? Дурниці. Енкаведисти могли припустити, що наша розвідка довідалася про засідки, що хтось побачив їхні підвезення автомашинами солдат на засідки і т. п., і т. д. В усякому разі вони думали про нас значно краще, як про підпільну групу, ніж ми були насправді. Можливо, але чому ж вони не пробували вияснити цього, тримаючи мене цілий місяць на допитах? Не знаю.

І тут зароджується амбітна думка (а чого ж би ні?), що їм просто було соромно переді мною, не хотіли давати мені нагоди поглузувати з них. Когось уявили собі дурними і самі стали ними. Якщо б серйозно допитували мене про той злощасний для них і вдалий для нас місяць, я б нічого не відповів, хоча і тоді, і тепер я маю тверду думку відносно того, що відвернуло від нас біду. Нас оберегла материна молитва!

У своїй уяві ми десятки, сотні разів (дізнавшись про всі обставини) прокручували можливі події, наче плівку кінострічки. Чи вдень, чи вночі наближаються наші хлопці до того місця, де сидить та засада. І сидить уже не один день, не одну ніч. Втомлені, озлоблені, люті на нас, як на найважчих своїх ворогів. Подають команду: «Стій! Руки вгору!» Я добре знаю своїх хлопців, знаю себе. Та нізащо в світі не дали б пов'язти себе, мов кроликів. Просто втікали б в усі боки. І автоматні, кулеметні черги прошивали б молоді груди, і лилася б юна кров на лісові кущі, на трави.

Закінчилось для мене тернопільське відрядження, я повертається назад в армію. Було сумно на душі, якесь спустошення і серйозне почуття особистої вини. На той час ми уже знали: загинув Мар'ян, при загадкових обставинах десь на Далекому Сході потрапив під колеса поїзда Петро Шафранський. Петра Поповича та Ярослава Квасінського чекають роки тюрми за те, що портрет Сталіна рідного, сонця для народів світу, кинули в лайні.

Були менші і зовсім дрібні успіхи, щасливі удачі. Яке то щастя, думав я собі, що вчасно припинив оту гру у «пошту». На щастя, Петра я нікуди не посылав, а ті хлопці, які ходили, мали суровий наказ: про виконане завдання — ні кому ні слова. А ходив би Петро на зустріч з

озернянським хлопцем — і вже вся група розкрита. Мав я якусь радість під час довгого повернення у сибірські глибини до служби в армії і від дрібніших удач. Перша очна ставка з Петром. Сидимо поруч на кріслах, а навпроти — підполковник, що вів усі допити. Пильно стежить за нами, а мені так хочеться передати йому: «Тримайся, Петrusю, не все пропало. Ми є такими, як були». І тут мене осінило. При проводах в армію Петро подарував мені дзеркальце у вигляді книжечки. Я не арештований, що хочу, — те роблю. Витягаю Петрів дарунок з кишени і розглядаю око. Аж сіпнувся Петро. Питає підполковника: «А мені можна подивитися в дзеркалі?» Досвідчений шакал нюхом чує, що з тим дзеркалом я щось задумав. Бере його у руки, розглядає з усіх боків, а потім простягає арештованому. Дрижать-тремтять у Петра руки, вдивляється він у дзеркало, а я стежу за його психологією. Відчуваю: здогадався, для чого я це затіяв. Прояснів погляд, випростався у кріслі і наче став бадьорішим.

Ах, Мар'яне, Мар'яне

Найбільшим горем і болем, найбільшою трагедією для нас у той час була загибель Мар'яна. Рідні мої повідомили в листі мені коротку і страшну новину: нема Мар'яна. У Тернополі на допитах мені показали фото мертвого друга та запропонували підписати акт упізнання. Я підписав. Не знаю, чи ця формальність справді була потрібна їм, чи вони просто хотіли вплинути на мою психіку. Вплинули. Я ще є більшим завзяттям взявшись за те, щоб не стало відомим їм те, чого вони досі не дізналися. Ах Мар'ян наш, ах, Мар'ян.

У нашу «десяtkу» він влився пізніше від інших, був наймолодшим. Мудрий, вольовий, рішучий. Він ніколи на вискачував поперед іншими, любив помовчати на наших зборах. Не скажу, що ми відразу стали прислухатися до нього, негайно виконувати його пропозиції, але й не затискали. Багато, дуже багато що з того, чим ми займалися, було до душі йому, тому він пристав до нас. У нього складними були сімейні обставини. Батька, одного з перших після війни в селі, заарештували за підтримку бандерівського підпілля. Якось швидко, через кілька років він загинув у сибірських холодах. З нас багато в кого (в тому числі і в мене) рідні перебували на засланні, у Гулагах. Мати Мар'яна є малою

дочкою переховувалась у Данилівцях, а Мар'ян жив у двох селах. До Осташовець остаточно він так і не повернувся. Становище у нього майже з дитинства було підпільним, то чи треба тут дивуватися з його остаточного вибору?

Початок п'ятдесятих. То все-таки були п'ятдесяті. Ми в своїй організації серйозно задумувались, як бути, чим надалі зайнятись. Я на основі того, що підпілля УПА завмирає, гинуть останні боївки, робив висновок на наших зборах — нам потрібно триматися народу. Подивитися, які будуть обставини. Знайдемо можливість прислужитися Україні, виявити свій патріотизм. Мар'ян стояв на своєму: йти у підпілля, зі зброєю в руках відстоювати те, що нам найдорожче.

І Мар'ян пішов. У наших підпільників існувало тверде правило: набагато обережніше поводитись з тими, хто був у руках енкаведистів. Не дивно, що після першого провалу, а ще наших виступів у школі, у сільських клубах Осташовець, Мшани, зв'яги перервались. Але близька до Мар'яна людина переказувала одну сумну розмову з Мар'яном. Він сказав: «Богдан був правим. Але я вже не поверну з обраної дороги». Дізnavся я і про епізод, що дуже боляче вдарив нашого друга. Постішаючи з далекого переходу, він разом з друзями на самому світанку заскочив у хату сім'ї, яка з особливою шаною ставилась до них. І ось тут слово по слові відбулася розмова, яка просто приголомшила Мар'яна. Молода мати розговорилася і... розплакалася: «Дорогі мої хлопці! Я вас люблю, що хочете, зроблю для вас. Але гляньте, яка славна моя Ганнуся, кохана моя донечка. Я ціпеню від страху, що може трапитися так: хтось викаже ворогам, що ви є тут... Обступлять хату, почнуть стріляти. Якщо нас з Ганнусею поб'ють, то ще не найстрашніше. А якщо нас вивезуть на люті сибірські морози? А якщо її, кровинку мою, заберуть від мене, віддадуть у ті «приюти», де і нас не буде, і рідної пісні вона не почує, не навчать її. Дорогі мої, рідні, любі мої! Подаруйте нам трішки спокою та надії...»

Для Мар'яна то був такий удар, якого він ще не зазнавав у своїм життю. Звичайно, хлопці поспівчували бідній матері, не заходили більше. А Мар'ян просив знайомих, надійних людей, і вони час від часу діставали йому то ляльку, то ведмедика, то ще якусь іграшку. При нагоді підкидав під грушу, на якій була влаштована гойдалка. Перший раз Ольга, мати Ганнусі, подумала: сусідня дівчинка забула. А за другим, третім разом згадала: то подарунок того наймолодшого партизана, що такими

страдницькими очима дивився на неї, на Ганнусю. Довго оплакувала ті дитячі іграшки. А Ганнуся чомусь найбільше їх любила. Бувало, не засне, якщо котроїсіз них немає поруч. Мати зниizuvala плечима і казала собі: «І що воно, дурненьке, може в цьому розуміти?»

Уже значно пізніше, коли повернулися додому, хто з армії, а хто з тюрми, ми збирало по кручинці відомості про нашого друга... Він був найвідважніший з нас, відчайдушний та завзятий... Поповнив ряди тої стотисячної армії, що загинула у нерівній боротьбі... Ми ще мало ведемо мови про те, що це були найкращі сини народу, які поклали на вівтар Вітчизни найдорожче, що мали.

Найкращі... Це не просто слово для урочистого моменту. Мар'ян у нашій десятці таки був найкращим, найгіднішим за чоловічими якостями. І за розумовими здібностями. Пригадую один епізод. У школі я йшов на один рік старше по класу. Сиджу якось, прію над завданням з математики. Не пригадую точно, який то був предмет. Мар'ян сів поруч, взявся за олівця, щось там пише. Я ще не увійшов у смисл завдання, а Мар'ян підсовує мені листочек — розв'язав мою задачу... Будучи учнем молодшого класу, розумів таємниці науки, якої ще не вивчав. Мав прекрасну пам'ять, чіткий аналітичний розум. Схильний був до точних наук. Уявляю собі: вийшов би з нього прекрасний інженер, науковець, добрий спеціаліст будь-якої галузі, що потребувала серйозних інтелектуальних, розумових даних. Не вийшло. Увійшов у число тих сто тисяч молодих, завзятих патріотів, які у грізні роки віддали життя за Україну.

Це один наш ровесник з Осташовець приблизно у той же час загинув, як член УПА, — Андрій Говда. Як односельці, один час разом відвідували навчання в Озернянській середній школі, але більжчих справ, дружніх контактів не мали. Андрія звабив у підпілля один сусід, котрий згодом зрадив УПА. Потім він заманив Андрія на зустріч, де його вже чекали енкаведисти. Загинув. Це ж початок 50-х років, пізній для існування підпілля час. А з нашого села — дві юні жертви. Обидва ішли в УПА неповнолітніми. Близька до них була ще одна наша вахка втрата. Ми досі не знаємо, чи це сталося випадково, чи хлопця убили вороги. Петро Шафранський, м'який, лагідний характером (і домашні, і ми у своїм колі називали його Петрунько), ніколи не мав нахилу до конфліктів, суперечок. Не знаємо, що там і як сталося, а Петро потрапив під колеса поїзда. Сталося це на Далекому Сході,

значно далі, ніж я служив. Я цілком припускаю, що його могли вбити з намови військової контррозвідки, або ті, хто взагалі ненавидів Україну. Я, правда, в армії з відвертою ворожнечею на національному ґрунті не зустрічався. До того ж ми завжди мали надійну команду земляків.

З нашої «десятки» на сьогодні залишилось лише троє. Надто швидко пішов із життя Володимир Драп'ятий, потім — Петро Мороз. А на сьогодні залишились лише троє: Зиновій Шафранський, Володимир Коваль, Богдан Леськів. У нашій пам'яті усе їхнє життя. Часом пам'ять засвічує дивні далекі епізоди, в яких годі шукати глибокого смислу, значимих явищ. Але чогось воно збереглося. Забігаю до хати Петра Мороза, він чи не найменший по зросту був. Запитую матері: «А де Морозик?» Мати так побажливо сміється, оглядаючи мене, а я ніяк не можу зрозуміти, чого вона сміється? Петра ми завжди в своїй компанії Морозиком називали...

Ріжемо з Мар'яном у мене вдома дрова, спорохнявілі, але з такими сучками, як залізні. Пилка вискакує з прорізу і потрапляє на пальці Мар'яна, який надто близько до пилки тримав долоню. Мій напарник миттє ховає скалічену руку за спину і там уже хапає її другою, а сам дивиться на мене. Той погляд чомусь запам'ятився. Не було в ньому ні страху, ні болю, ні здивування: спокій, рівновага. Здавалося мені на мить, що зараз він почне мене заспокоювати...

ДОВГИЙ СЛІД У ЖИТТЯ

Роки юності, перші кроки у свідоме життя, як патріота, свідомого свого призначення, своєї мети у житті залишили для мене незгладимий слід на всі роки, що були попереду. Я не буду повторювати знамениті слова нашого генія: «Караюсь, мучусь, але не каюсь». Я просто скажу: я живу. І все пережите — це моє, добре чи погане. Не сприймаю тих високих тирад, коли стверджують: якщо б довелося прожити знов, то все повторив би так само. Не сприймаю тих лицемірних тирад, якими стверджують: отепер я інакше зробив би. Все, що здійснилось, потрібно сприймати, як те, що здійснилось. І примітивно, жалюгідно теревенити постфактум, як воно могло відбутися...

Мене болить душа за друзів з дитинства, зі школи, що їх життя склалося саме так, а не інакше... Але це ж минуле. А де були наші

помилки, а де було просто життя. Знаю, безсумнівно, одне: за участь у підпільній організації ЮнРУ безпосередньо (за юридичними звинуваченнями) нікого не посадили в тюрму. А створення такої організації, то, безперечно, насамперед моя затія. Знаю й інше. Хоч мені й не довелось відсидіти строк у радянській тюрмі (а підходив я до тої грані не один раз; підполковник у Тернополі кілька разів міркував у моїй присутності: не знаємо, що робити, чи відпускати тебе, чи садити), але пощастило. Зрештою, покарання я відбув: усі роки моого життя в радянській системі я перебував під надійним ковпаком.

Якщо хтось зробить висновок, що я був такою собі смирною овечкою, то я рішуче заперечуватиму. Хоча я не бунтував, але жив нормально. Уже в час армійського життя прийшла самовпевненість, минув отої хлопчачий страх перед радянською владою. У нас, в батареї САУ тільки я був молодшим сержантом третього року служби. Мимоволі доручили мені бути старшиною батареї. Командир — капітан Капітанський любив когось з інших військових підрозділів притиснути, а вони тим же віддячували йому. А оськільки у нічний час старшина — головний у казармі, то на мене шишки часто валились. А я усміхався. Є в батареї 12 молодших сержантів і я — старшина, за званням молодший, — то й не підчиняються. Прошу іншого призначити. На той час я добре підтягнув господарство батареї, капітан Капітанський — не дурень... Отож сталося диво — «бандерівцю», себто мені, присвоїли чергове звання «сержант».

Армія допомогла майже два роки жити поза контролем НКВС. Я вступив до університету. Були часи відлиги, і мене відразу не поперли. Дали мені закінчити вуз. Але про якусь ступінь в журналістській ієрархії годі було мислити. Подався я у скромну райгазету Івано-Франківського району під Львовом. А потім я знахабнів та пішов в обласне КДБ шукати того енкаведиста, що вів мою справу протягом навчання. Знайшов. Ставлю йому руба питання: без партійного квитка — ні туди ні сюди у журналістиці. Він каже мені: то вступай. І писати усе минуле в анкетах? — запитую. А він відповідає: а навіщо це усім дурням знати? Повернувся я в університет аспірантом кафедри журналістики і зав. кабінетом на філологічному факультеті. Я ось-ось маю дисертацію захищати, вже ставку викладача на факультеті журналістики для мене вибили. Та... знову заморозки. Знову полювання на відьом. Виганяють з партії, а потім з роботи. Правда, десь по всій

Росії шукали того енкаведиста, ще нараяв мені, як у партію вступати. Переконалися, що я правду казав і... вигнали. Я пішов блукати по районках нашої України.

Відразу пощастило потрапити до славної людини, доброго журналіста та широкого патріота Петра Макаренка у Полонне Хмельницької області. Я почувався там, мов риба у воді, писав фейлетони навіть на близьких до першого секретаря райкому людей. Петро Павлович, бувало, розповідає про бурхливу реакцію і сміється: «Ми з тобою тут — наче партизани»... Ніколи не мав нагоди розпитати, чи вкладає він у слово «партизани» той самий зміст, що і я...

Відповідна служба розшукала, вияснила. І довелось мені помилувати нових друзів, вирушати далі. Були переслідування весь час, поки тривала радянська влада. Але я хочу про інший довгий слід у моєму життю розповісти.

Мабуть, таки ще з тих далеких юнацьких літ у мене на все життя залишилась пристрасть вчити молодь чогось доброго. Та що там — «залишилась»! Закінчив факультет журналістики, потім — аспірантуру по журналістиці. Що у мене не було захищеної уже підготовленої про Остапа Терлецького дисертації — це одне. А потужний психологічний настрій на своє призначення у суспільстві — це зовсім інше. Тиняюсь по районках, прошусь на найскромніші посади... А коли приймають — як навіжений, захоплююся молоддю, що заходить до редакції. А молодь — та прекрасно відчуває, коли до неї щиро ставляться.

Це не було патріотичне, зверху, заздалегідь намічене завдання з глибоким політичним мотивуванням. То була просто моя радість, мені було дуже приємно та навіть радісно пояснювати юним, що таке журналістика, як її освоювати. Робив я це прилюдно, а згодом зумисне з редактором обговоривши це... І тут мені прийшла на допомогу, добре прислужилася одна фраза районного енкаведиста, переказана добрими людьми: «Якщо він ці заняття робить прилюдно, демонстративно, то добре. Це означає, що він іх не учитиме націоналізму». Дуже мені прислужилася та фраза; хоча я тоді, а тим більше тепер, готовий стверджувати, що у Радянському Союзі були не тисячі, а мільйони прекрасних нагод виховувати справжніх патріотів і не потрапляти під знамените клеймо.

В усякому разі — у Полонному, під надійною рукою Петра Макаренка я взявся з ентузіазмом вчити журналістики, навіть літературознавства

старшокласників. Пам'ятаю, що одного року у моїй школі нараховувалось восени 56 учнів. Після уроків вони приходили до редакції (добиралися з села коли раз, двічі, а коли чотири рази на місяць). То було мое спасіння після втрати всіх надій на Львівський університет. У червні, коли закінчувалось шкільне навчання, а отже, і нашої школи, найбільш завзятих та щиріх прихильників журналістської професії я водив у туристичний похід Карпатами. Здається, для них, так само, як для мене — то були прекрасні міті життя. Приходив наступний рік, починалась нова школа. Коли довелось перебиратися на Немирівщину, я тут за інерцією також взявся за школу юнкорів. І тут були походи в Карпати, були незабутні враження. Не можу стверджувати, що здатний назвати число своїх учнів. Їх було тисячі. Одні запам'ятували на все життя той час, а інші через рік—два уже сумнівалися: а чи були ті заняття цікавими та корисними? Трапився такий майже анекдотичний випадок. Одна колишня учениця моєї школи (навчалась у педучилищі у Немирові, поки його не перевели у Вінницю), а згодом вступила до університету. Я абсолютно не стверджую, що у виборі професії дівчина була моя заслуга. Зустрілася вона на сесії з немирівськими журналістами. Згадали ту мою школу. Та дівчина доволі скептично висловилась про цінність тих занять. Мені було трохи прикро це чути, та згодом забулось. А років через п'ять приїжджає з Калинівського району вчитель-пенсіонер. Шукав мене. Не знайшов, переказав директором заочної школи: його донька народила сина і назвала Богданом, аби вдома був свій Богдан Васильович...

Вийшовши на пенсію, відійшов від редакції районної газети, та контакти з учнівською молоддю мимоволі продовжувались. Тоді народився при районній дитячій бібліотеці своєрідний гурток для літературно обдарованих дітей. У той же час з'явилося на громадських засадах видавництво «Буг-Дан», в якому за два роки вийшло на спонсорські кошти два десятки книжок, переважно молодих талантів. Одним допомогли ті книжечки вступити у вінницькі вузи, іншим у київські. Звичайно, спонсорів для такої справи шукаю я. У районі виявилось 14 чоловік, що повірили в майбутнє тих юних талантів.

На 72-му році життя думаю собі: а може, вже досить?! Заняття в гуртку при районній бібліотеці я передав вести дочці Лесі.

Юність гартовані

(Деякі підсумки пережитого та описаного)

Конкретно визначена тема, політична значимість проблем, торкатися яких мимоволі доводилось, зумовлюють ту скрупість та навіть сухість викладу матеріалу, такого дорогого та близького нашому серцю. Окрім сумного та навіть трагічного, скільки там, у нашій юності, було веселого, радісного, дзвінкого, наче рідна пісня, світлого та ясного, наче промінь сонця! Ми були бадьорими, ми були щасливими, а не лише заплаканими та заляканими... Оглядаючись на давно пережите, я з подивом визначаю одну особливість. Тих декілька літ нашої зеленої юності мали великий, дуже великий вплив на наступне життя кожного з нас...

Глянемо на ситуацію збоку, без пристрастей та емоцій. Чотири десятки хлопців з чотирьох сіл захопилися політичними іграми, створивши підпільну організацію, звичайно, ворожу до держави. Мова далі не йде про те, що ніхто з них, тверезомислячий, не скопився за голову та не вигукнув: «Ах, братва, як це небезпечно!» Мова піде про обачність та і звичайний страх, що невідлучний від кожного, наче його власна тінь. Чи були ми обережними, вдумливими та передбачливими у ті перші повоєнні роки? До певної міри так. Взагалі-то намагались бути такими, але як часто хлоп'яча бравурність, легковажність ставили нас на саму грань... Ще крок, ще два — і велика біда. Доволі часто нам щастило. Та стався перший провал, потім другий. Ось тоді ми кардинально переосмислили свої юнацькі ігри у політику. Ми якось враз і дуже серйозно зрозуміли, усвідомили, що таке конспірація і яка вона важлива для підпільної діяльності. Ще і ще раз хочу підкреслити, наголосити, якою вдалою та вчасно придуманою була наша легенда про ЮнРУ. Після провалу ми десятки, сотні разів втovкмачували кожному з наших членів і тим близьким людям, що знали про нашу діяльність, що нашої юнацької підпільної організації уже не існує. Місяць, рік, два тому ми розпустили і припинили її існування. Такий був парадокс: ніколи наша юнацька спілка не була такою мобільною, організованою, дисциплінованою, як після провалу. Всякі збори та засідання (дивно, але іх, здається, проводилось значно більше, ніж раніше) починалися та закінчувалися, наче молитвою, нагадуванням усім: не існує більше ЮнРУ!

Ця тактика мала позитивне значення і в іншому плані. Згодом ми ніколи не заводили розмов, тим більше колективних, про цю нашу політичну діяльність, якою б вона майже дитячою та примітивною не була. Я не приписую це нашій боязні у радянські часи. І пізніше була мовчанка. А швидше я назавв би це дисципліною кожного з нас. Ми навіть втратили орієнтири, по яких можна було б визначити початок існування ЮнРУ. Ні дня, ні року, ні місяця. Не така-то вже важлива дата, але цікаво було б знати. Не друкувались у газетах жодні матеріали в часи незалежності. Не погоджусь, коли хто скаже: забули зі страху, чи через байдужість. Ні! То була інша причина: повага, пошанівок, поцінування усього того, що увібрала в себе наша юність. Усе, схоплене нами тоді, вплинуло на нас, виховало нас, загартувало на все наступне життя. Добре чи погано, це вже судити тим, хто поруч з нами йде...

Звичайно, у кожного з нас були батьки та чимала рідня, що постійно, повсякчасно піклувалися про нас. Була школа, учителі мали великий, дуже великий вплив на кожного, хто сидів за шкільною партою. Про школу потрібно сказати окремо. Мусимо визнати той очевидний факт, що сьогодні учителі не мають навіть половини того могутнього впливу на юні, яка сидить за партами, що колись. Сьогодні, здається, суспільство навіть не усвідомило до кінця, як багато інформації, різного типу та характеру знань, відомостей і т. п. йде у свідомість підростаючого покоління безпосередньо з телекрана, з радіосистем різного калібру та призначення. Ах, як часто тут потрібен учитель, аби відсіяти зерно від полови та куколю!

Звичайно, поганий чи просто нікчемний навчитель також може насіяти всілякого зела. Але це винятки. Ми, колишні учні Озернянської школи, з гордістю та благоговінням називаємо ім'я дорогого учителя української мови та літератури — Євгена Михайловича Макуха. Завдяки йому то були наші найулюблениші уроки. Світ рідної мови та рідної літератури полонив нас і залишився для нас дорогим на все життя. Були й інші сумлінні педагоги, про яких ми згадуємо із вдячністю. Але свою політичну діяльність ми вели остеронь їх, тим більше після наших провалів, коли запахло смаленим. Вони, сердеги, так переживали за нас, співчували нам.

Самостійність у своїх діях, незалежність від старших — то була характерна прикмета нашої діяльності. Гірка наука провалів ще більше посилила нашу замкнутість. Якщо опісля ми за щось бралися (а таки

не сиділи, склавши руки), то десятки разів переосмислювали. Бувало, несприйнятний всіма захід не виконували. Мене дивує сьогодні, приемно дивує, що не було у нашій компанії розколу, ворожнечі, звалювання вини один на одного. Якщо чесно та відверто, то найбільше камінців звинувачення могло полетіти у мою сторону. Не летіли, ніхто з моїх друзів по політичній діяльності у ті юні літа не звинувачував мене ні в чому, не дорікав. Хоча причини були не раз. Коли цю думку провести далі на літа і літа, то, очевидно, найціннішим, найдорожчим нам в усій цій політичній історії було те, що цих чотири десятки хлопців не розколювались, не відособлялись на групи чи то за принципом села проти села, вулиця проти вулиці і т. д.

Сьогодні ми з цією повагою згадуємо тих, що уже відійшли з життя, згадуємо десятиліттями небачених друзів. А кожна зустріч — то, без перебільшення, велике свято. Є ж бо що згадати! Скупі рядки цих спогадів, дисципліна викладу історії (хай і підліткової, та все ж таки політичної діяльності) не дають можливості широко розгорнути милі серцю картини зустрічей, розмов, спільніх дій у різних заходах з Михайлом Христиничем. Та й не він один з озерянів тривалі роки був мені добрим та сердечним товаришем. Я ціло радів, коли вслід за мною у ряди студентів факультету журналістики був записаний Євген Дудар. І ми не були єдиними з нашого гурту юних «політиків», котрим вдалося здобути освіту у радянських вузах. Тут потрібно відзначити, що саме Євген Дудар своїм талантом гумориста, взагалі письменника сягнув висот нашої літератури, здобув всеукраїнське визнання. З Даниловець добрим товаришем чимало літ був мені Михайло Теличин. Ах, як давно ми з ним не зустрічались, не розмовляли. Беручись писати спогади про ЮНРУ, я й гадки не мав, щоб чітко окреслити весь склад цієї хлоп'ячої підпільної організації. Ніхто не знатиме тоді, не знає і тепер точного її складу. Раніше організація кожного села діяла цілком автономно, незалежно. Ділились досвідом ватажки, відвідуючи Озерянську школу. Але при цьому ніколи не називалось кількості учасників, тим більше не називав ніхто прізвища. Стихійно заведена така практика відносин сприяла тому, що ми уникнули значно серйозніших провалів та арештів.

Що дала кожному з нас кількарічна підпільна діяльність? Ми не здійснювали кардинальних, рішучих заходів в якому б то не було аспекті. В умовах, що згодом склалися, ми були, скажемо так, зацикловані на свої власні колективи. Сприйнявши від старших, від батьків добротну

патріотичну «закваску», ми дуже серйозно працювали над тим, аби кожен член організації став щирим, повноцінним патріотом, жив Україною, жив для України. Добре сприяла цьому тогодчасна багата підпільна література, яку нам постачали постійно. Сьогодні ми можемо впевнено, спокійно, з почуттям гордості сказати: всі хлопці з чотирьох десятків організації стали повноцінними членами суспільства. Не було у нас жадібних до збагачення, до грошей, любителів алкоголю чи наркотиків, котрі можуть на все махнути рукою заради вдоволення. Священними для них були слова Батьківщина, батьки, діти, рідна земля. Ніхто ніде про це патетично не вигукував, не писав, не заявляв. Такий висновок випливав з щоденного життя кожного.

Більшість із нас, хто ще залишився, переступив сімдесятирічний рубіж життя, і сьогодні можна впевнено робити саме такий висновок. Ми не були героями. Серед нас героєм був лише один Мар'ян. Ми — звичайні гвинтики суспільства.

Гарт, який нам підготувала доля у зовсім зелені, хлоп'ячі літа, дивно та міцно став визначальним на все наступне життя назавжди.

Члени підпільної організації ЮнРУ с. Осташовець.

Перший ряд сидять ліворуч: Петро Мороз, Богдан Лесків,
Зиновій Шафранський, Мар'ян Дубицький.

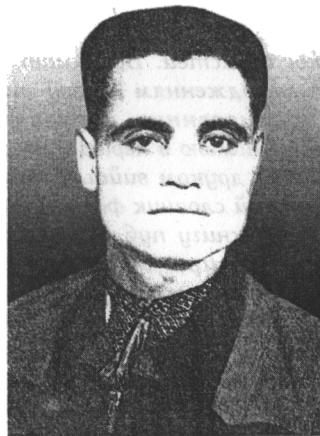
Другий ряд стоять: Петро Стефанишин, Петро Попович,
Петро Шафранський, Володимир Драп'ятий, Мирослав
Квасінський, Володимир Коваль.

Вертел «десятки» с. Осташовець

Петро Попович і Мирослав
Квасінський під час перебування
в ув'язненні (червень 1955 р.)

«Терен» — Михайло
Григорович Кучер. 1927 р.н.,
с. Загір'я. Загинув
16 квітня 1953 р. в
с. Юзефівка (Йосипівка)
Зборівського р-ну.
Фото — вересень 1952 р.,
з архіву Євгена Дударя

Петро Шафранський (1931 р.н.)
«трагічно» загинув в армії
(серпень 1953 р.)

Дубицький Мар'ян — «Богданко», 1934 р.н.,
с. Осташівці. Фото — серпень 1952 р.
(підпілля). Загинув 16 квітня 1953 р.
в с. Юзефівка (Йосипівка) разом з
«Тереном» та «Залізняком». Фото з
архіву Євгена Дударя

Про автора

Богдан Васильович Леськів народився 13 квітня 1932 р. в с. Осташівцях Зборівського району. Події, описані в книжці, поклали помітний слід на все життя автора. Документ про середню освіту здобував заочно. Після закінчення аспірантури не дозволили працювати викладачем, хоча в міністерства надійшло повідомлення: саме для нього намічалась посада викладача, на яку надіслано дозвіл. Потім усе життя — праця на найскромніших посадах районних редакцій Львівської, Хмельницької, Вінницької областей. Все життя займається дослідженням історії та

теорії красномовства. Брав участь у численних наукових конференціях, надрукував десятки статей за темою в періодиці та наукових збірниках. За останнє десятиліття друком вийшли три словники фігур мови. Четвертий — найповніший словник фігур мови Т.Шевченка, поданий до друку. Опубліковано книгу публіцистики «Феномен України», збірку гумору та сатири «Сміх». На громадських засадах орга-нізував у Немиріві видавництво «Буг-Дан», в якому з'явилось близько двох десятків книжечок місцевих авторів. Незабаром тут буде видано посібник для керівників колективів «Ділове ораторство». Ще один посібник для вузів — на апробації у Львівському університеті.

Відгуки про книгу можна надсилати автору за адресою:
Вінницька обл., м. Немирів, вул 50-річчя ВЛКСМ, 24, кв. 14,
тел. (04331) 2-08-39.

Зміст

Ми вчилися національної честі (Передмова Є. Дударя)	3
Ми йшли назустріч	5
Загадки нашої “Десятки”	7
Діти війни	10
Традиції села	17
Книги — морська глибина	20
Заземлюємось	23
Перший провал	26
Як ми енкаведистів області перехитрили	30
Ах, Мар'яне, Мар'яне	37
Довгий слід у життя	40
Юність гартовані	44
Про автора	50

Літературно-художнє видання

Богдан ЛЕСЬКІВ

ПЕРША КРИЇВКА

(Екскурс в нашу юність)

Серія «Українське підпілля»

*Відповідальна за випуск Уляна Ванчура
Комп'ютерна верстка Ірини Кархут
Комп'ютерний набір Ярослава Герія
Дизайн обкладинки Ольги Кулик
Технічний редактор Надія Гураль
Коректор Петро Ктитор*

Здано в набір 23.06.2003. Підписано до друку 12.01.2005.

Формат 60x84¹/16. Папір офсетний. Гарнітура Akademy.

Друк офсетний. Умовн. друк. арк. 3.12.

Зам. № 2003-0623. Ціна договірна.

*Друк ТОВ "Джура", 46000, м. Тернопіль, вул. Поліська, 5,
тел. 25-88-80, 25-69-40, e-mail: dzhura@tr.ukrtel.net*

Джурा